

VILNIAUS UNIVERSITETO
KAUNO HUMANITARINIS FAKULTETAS
LIETUVIŲ FILOLOGIJOS KATEDRA

JŪRATĖ RUGIENIENĖ
LLM2

**MITOLOGINIAI ĮVAIZDŽIAI K. BRADŪNO
POEZIJOJE**

MAGISTRO DARBAS
Lietuvių literatūra (Valstybinis kodas 61204H116)

Darbo vadovas _____
(parašas)

Doc. dr. Gabija Bankauskaitė-Sereikienė
(Darbo vadovo mokslinis laipsnis,
mokslo pedagoginis vardas,
vardas ir pavardė)

Magistrantas _____
(parašas)

Darbo įteikimo data _____

Registracijos Nr. _____

Kaunas, 2007

TURINYS

ĮVADAS	2
1. MITAS, KULTŪRA, LITERATŪRA.....	5
1.1. Mito sampratos polilogiškumas.....	6
1.2. Mito raidos bruožai.....	8
1.3. Mitologinė simbolika.....	16
1.3.1. Žemės archetipas	16
1.3.2. Vandens simbolika	18
1.3.3. Ugnies sfera.....	22
1.3.4. Oro elementas.....	25
1.3.5. Pasaulio medis.....	26
2. MITOLOGINIAI ĮVAIZDŽIAI K. BRADŪNO POEZIJOJE	28
2.1. Stichijos K. Bradūno poezijoje.....	28
2.1.1. Žemė.....	28
2.1.2. Vanduo	33
2.1.3. Ugnis	37
2.1.4. Oras	41
2.2. Pasaulio medis K. Bradūno poezijoje.....	44
2.2.1. Pasaulio medžio viršūnė ir kamienas	45
2.2.2. Pasaulio medžio šaknys: požemis	49
IŠVADOS	52
SUMMARY	54
ŠALTINIAI.....	55
LITERATŪRA	55

IVADAS

Kazio Bradūno poezija – tai palikimas, kuris kalba apie tai, kas buvo, yra ir bus svarbiausia, kas lietuvį išskiria iš kitų tautų. Tai – pagoniškoji dvasia. Krikščioniškieji ritualai lietuvio sąmonėje neatsiejami nuo pagoniškosios meilės gamtai, įsiklausymo į jos virsmus ir sekimo jos ciklais. K. Bradūno poezijoje fizinė atskirtis nuo savosios žemės neužgožia dvasinės tautinės priklausomybės.

K. Bradūno temos jungiasi, pereina viena į kitą, įvaizdžiai keičia prasmes, kol ateinama iki krikšto, aukos (gamtoje, žmoguje, tautoje). Prarastoji žemė, senoji gimtinė, tautos būtis, krikščionybės paslaptys, istorijos absurdoi ir nelaimės, mirtis keistai susipina, poeto valia įgauna naują prasmę.

Baigiantis Antrajam pasauliniam karui net septyniasdešimt aštuoni rašytojai pasitraukė į Vakarų Europą ir JAV. Tokio didžiulio intelektualinių jėgų nutekėjimo nepatyrė nė viena kita Europos šalis tuo metu. Egzodo rašytojai skelbėsi esą vieninteliai lietuviškos meninės kūrybos tęsėjai – tėvynėje gyvųjų žodį užspaudė okupantai, todėl laisvai kurti galėjo tik emigracijoje gyvenantys rašytojai. Drąsiai atsidavė Vakarų filosofijos ir modernizmo poveikiams, troško atviromis akimis pažvelgti į pasaulį, kuriame atsidūrė, kad suvoktų savo būties vienišumą. Prarastos tėvynės lyriniai regėjimai, skaudūs jos istorijos ir kultūros prisiminimai ilgainiui atsivėrė didmiesčio ritmais, priešingybių draskomo žmogaus savimonei, masinės kultūros ir svetimos kalbos poveikiams. Tokia yra pagrindinė egzodo literatūros raidos linija. Išeivijos rašytojai pagal savo kūrybos tematiką ir formą suskilo į keletą grupių: “žemininkus”, “egzodo augintinius”, “bežemius”, “nužemintuosius”. Žemininkus (A. Nyką-Nyliūną, H. Nagį, J. Kėkštą, V. Mačernį) K. Bradūnas subūrė į “Žemės” almanachą (1951), kuriame dalyvavo ir pats. Suburtus poetus vienijo centrinė gimtosios žemės tematika.

Kazys Bradūnas yra bene produktyviausias žemininkas. Dar gyvendamas Lietuvoje debiutavo eilėraščių rinkiniu „Vilniaus varpai“ (1943). Toliau sekė keturios poezijos knygos „Pėdos arimuos“ (1944), „Svetimoji duona“ (1945), „Maras“ (1947) ir „Apeigos“ (1948). Šiuose rinkiniuose autorius remiasi liaudiens daina, jos stilistika. Ryški ir krikščioniškoji tradicija: krikščioniškoji simbolika, Biblijos motyvai, aliuzijos į maldas. Gimtojo krašto istorijos tema ryški vėlyvesnių poeto kūrinių rinkiniuose „Devynios baladės“ (1955), „Morenų ugnys“ (1958),

„Užeigoje prie Vilniaus vieškelio“ (1981), poemose „Sonatos ir fugos: susitikimai su Čiurlioniu“ (1967), „Donelaičio kapas“ (1970), „Pokalbiai su karaliumi“ (1973). Tautinės, religinės problemos analizuojamos vėlyvoje poeto kūryboje – eilėraščių rinkiniuose „Alkana kelionė“ (1976), „Prierašai“ (1983), „Krikšto vanduo Joninių naktį“ (1987). Paskutiniuosius savo rinkinius K. Bradūnas išleido Lietuvoje („Duona ir druska“ (1992), „Apie žemę ir dangų“ (1997)).

Literatūros kritikai, apibendrindami poeto pastangas, teigia, kad tautos istoriją Bradūnas stengiasi suprasti kaip savos rūšies apeigą arba atnašavimą, besitęsiantį per amžius. K. Bradūno poezijoje kova, darbas ir malda yra trys pagrindinės to sakramento apeigos, ir žemė jam – kaip liturginis indas, surenkantis mūsų kraują ir prakaitą. Pagrindiniai K. Bradūno kūrybinės pasaulėjautos metmenys – nuolatinės pagonybės ir krikščionybės motyvų jungtys, jų sintezė.

Darbo objektas – K. Bradūno poezijos rinkiniai: „Svetimoji duona“ (1945), „Maras“ (1947), „Apeigos“ (1948), „Devynios baladės“ (1955), „Morenų ugnys“ (1958), „Alkana kelionė“ (1976), „Krikšto vanduo Joninių naktį“ (1987), „Duona ir druska“ (1992), „Apie žemę ir dangų“ (1997).

Darbo tikslas – išanalizuoti, kaip Kazio Bradūno poezijoje atsiskleidžia svarbiausieji lietuvių mitologijos įvaizdžiai, iširti, kaip jų reikšmės kinta poeto kūryboje skirtingais laikotarpiais.

Siekiant darbo tikslo, keliami tokie **uždaviniai**:

- 1) apžvelgti mito sampratą ir svarbiausius jo raidos bruožus;
- 2) eksplikuoti stichijų – *žemės, vandens, oro ir ugnies* – archetipus, atskleisti kitus su dviem pasaulėjautom susijusius simbolius;
- 3) išanalizuoti mitologinius-tautosakinius įvaizdžius K. Bradūno ankstyvuosiuose bei vėlyvuosiuose kūriniuose stichijų aspektu.

Rašant magistro darbą buvo pasitelkti **metodai**: aprašomasis, interpretacijos, lyginamasis.

Tyrimų apžvalga. Lietuvių literatūros tyrėjų darbuose K. Bradūno poezijos mitiškumas analizuotas nemažai. J. Riškutė straipsnyje „Lietuviško žodžio sakytojas“ K. Bradūno poezijoje atranda atgimstančią senovės baltų jaustą kosmoso vienovę, natūralią

gamtišką religiją¹. „Egzodo literatūros atšvaituose“ A. Maceina pabrėžia K. Bradūno poezijos tautiškumą, lietuviškumą, teigia, jog Bradūnas savo poezijoje peršoka tautinę kasdienybę ir pasineria į pirmysčius mūsų tautos elementus, į aną senovinį matriarchatinį sluoksnį, susiformavusį dar prieškrikščioniškais laikais, tačiau išlikusį mūsų tautos sąmonėje ligi šiol². Kaip pabrėžia filosofas, savo esme Bradūnas yra artimas žemės–deivės–motinos dvasiai³. R. Šilbajoris, apibendrinamas poeto pastangas, teigia, kad tautos istoriją Bradūnas stengiasi suprasti kaip savos rūšies apeigą arba atnašavimą, besitęsiantį per amžius. Bradūno poezijoje kova, darbas ir malda yra trys pagrindiniai to sakramento apeigos, ir žemė jam, kaip liturginis indas, surenka mūsų kraują ir prakaitą⁴. Analizuodama K. Bradūno poeziją, kritikė V. Skrupskelytė pažymi, kad poetas pasirenka jo pasaulėvaizdžiui artimesnį, žeme šliaužiojantį žaltį⁵.

Galima teigti, kad kritikai yra skyrę nemažai dėmesio K. Bradūno poezijai, taip pat išskyrę mitinį dėmenį jo tekstuose.

Darbo naujumas. Literatūros kritikai yra nemažai analizavę atskirus K. Bradūno rinkinius. Šiame darbe nagrinėjami ir lyginami ankstyvosios bei vėlyvosios lyrikos rinkinių mitologiniai įvaizdžiai. Svarbu pažymėti, kad darbe analizuojamos ne tik atskiros mitinės būtybės ar atskiri mitologiniai įvaizdžiai. Taip pat remiamasi pasaulio medžio modeliu ir mitiniai įvaizdžiai, mitinis mąstymas atskleidžiamas per pasaulio medžio prizmę.

Darbo struktūra. Darbą sudaro įvadas, teorinė bei empirinė dalys, išvados, santrauka anglų kalba ir literatūros sąrašas. Teorinėje dalyje, remiantis E. Leacho, C. Levi-Strausso, D. Dilytės, J. Puhvelo, I. Tenčini-Vadapelio, P. Dundulienės, M. Eliade, N. Vėliaus, M. Bartninko ir kitų mokslininkų tyrinėjimais, analizuojama mito samprata bei aiškinami mitologiniai simboliai ir jų prasmės. Empirinėje dalyje, remiantis teorinėje dalyje pateiktais teiginiais, analizuojama K. Bradūno poezija. Pateikiami poezijoje rasti mitiniai įvaizdžiai, kurie skirstomi ir analizuojami pagal pasirinktas stichijas bei pasaulio medžio dalis.

¹ Riškutė, J. Lietuviško žodžio sakytojas. *Bradūnas, K. Iš grumsto ir iš dvasios*. (sud. J. Riškutė) Kaunas, 1994, p. 11.

² Maceina, A. Patriotų sukilimas, arba Poezijos kivirčas su tautybe. *Egzodo literatūros atšvaitai: išeivių literatūros kritika, 1946–1987*. Vilnius, 1989, p. 136.

³ Plg. Maceina, A. Patriotų sukilimas, arba Poezijos kivirčas su tautybe. *Egzodo literatūros atšvaitai: išeivių literatūros kritika, 1946–1987*. Vilnius, 1989, p. 137.

⁴ Šilbajoris, R. Kazio Bradūno poezija: gyvenimo aukos atnašavimas. *Netekties ženklai*. Vilnius, 1992, p. 136.

⁵ Skrupskelytė, V. *Lietuvių egzodo literatūra, 1945-1990*. Vilnius, 1997, p. 343.

1. MITAS, KULTŪRA, LITERATŪRA

Kai kurie žmonės mitu vadina pramanytą istoriją — pasakojimą apie praeitį, kurią žinome buvus ne tokią. Pasakyti, kad įvykis „mitinis“, tolygu pasakyti, kad jo apskritai nebuvo. Teologinis šio žodžio vartojimas gerokai skiriasi: mitas — tai neapčiuopiamos realybės nusakymas apčiuoptais reiškiniais. Toks apibrėžimas artimas antropologų požiūriui, kad „mitas yra šventa pasaka“⁶. Mitas suprantamas kaip archainė visuomenės sąmonės forma, pasireiškianti religinių vaizdinių, meninės kūrybos bei supančio pasaulio elementų sąjunga.

Dabartinės lietuvių kalbos žodynas pateikia tokį mito aiškinimą: mitas — tai 1) senovinis fantastinis pasakojimas apie antgamtinės būtybės, pasaulio ir gamtos reiškinų kilmę, nepaprastus didvyrius; 2) fantazija prasimanymas⁷.

Tarptautinių žodžių žodyne mito apibrėžimas beveik toks pats. Čia mitas — tai sakmė, perteikianti senųjų tautų religines pažiūras į pasaulio ir gamtos reiškinų kilmę, dievus ar legendinius didvyrius⁸.

Mitas nėra pažodžiui suprantamas pasakojimas. Jis yra daugiaprasmis. Įprastinės kalbos žodžiai mite įgauna daugiau nei vieną reikšmę. Semantinę reikšmę įgauna priklausomai nuo konteksto. Kalbos daugiareikšmiškumas atspindi konkrečios kultūros patirtį. Jis sukuria terpę prasmės perkėlimo fenomenai – metaforai. Aristotelis teigė, kad metafora reiškia, jog vardas, žymintis vieną daiktą, priskiriamas kitam daiktui⁹. Aiškinantis mitus, pasakojimo forma tiriama ne tiesiogiai, o aptariant simbolinę pagrindinių mitinių sakymų sandarą. Metaforizacija vyksta išsiriančių santykių pluoštus, o ne atskirus sudedamuosius mito elementus. K.G. Jungas emocinį reikšmingumą, perteikiamą kūrinėje, sieja su išjudinamomis sąmonės jėgomis, vadinamomis pirminiais įvaizdžiais arba archetipais¹⁰. Mitiniai vaizdiniai nėra laisvos žmogaus fantazijos vaisius, o yra griežtai reglamentuotas, kultūriškai motyvuotas procesas. K.G. Jungo nuomone, interpretuojant ir duodant sąmoningą kryptį prigimtiniam vaizduotės procesui, <...> fantazija gali tapti priemone, išgryninančia individo valią ir sutaikančia ją patį su savimi¹¹.

⁶ Leach, E. Mito struktūra. *Mitologija šiandien*. Antologija. Vilnius, 1996, p.76.

⁷ *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius, 2000, p. 320.

⁸ *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius, 2005, p. 487.

⁹ *Mitologija šiandien*. Antologija. Vilnius, 1996, p. 225.

¹⁰ Zaborskaitė, V. *Poetika ir literatūros estetika*. II d. Vilnius, 1989, p. 303.

1.1. Mito sampratos polilogiškumas

Etnologai, lyginamosios mitologijos, religijotyros bei literatūros specialistai šiandien kalba apie mito universalumą. Pasak jų, mito kalbėjimui artima epo literatūrinė forma.

Mituose viskas yra įmanoma. Juose besivystantis veiksmas nepavaldu logikos dėsniams. Subjektas gali turėti koki tik nori predikatą, galimas bet koks įsivaizduojamas ryšys. Mitai kartojasi įvairiose pasaulio šalyse tais pačiais pavidalais, tomis pačiomis detalėmis, jie visada siejami su praeities įvykiais: „prieš pasaulio sutvėrimą“, „žiloje senovėje“ ir pan. Tačiau vidinė mito reikšmė yra ta, kad įvykiai, vykstantys tam tikru laiku, sudaro permanentinę (nelaikinę) struktūrą, susijusią tuo pat metu ir su praeitimi, ir su dabartimi, ir su ateitimi.

Žmogus sukūrė dievų ir deivių paveikslus tuomet, kai turėjo tik primityvius darbo įrankius, būdamas beginklis jautėsi priklausomas nuo nesuprantamų ir nevaldomų gamtos jėgų. Iš pradžių dievus įsivaizdavo gyvulių pavidalo (teriomorfizmas), o vėliau — kaip žmones (antropomorfizmas). Sudievindamas gyvulius, žmogus juos iškelė aukščiau savęs, kadangi taip galėjo tiesiogiai patirti priešišku jam gamtos jėgų galią. Pirmykštis žmogus norėjo paveikti slaptąsias gamtos jėgas taip, kad šios būtų naudingos, palankios jam. Pirmykštės bendruomenės laikotarpiu mitas glaudžiai susijęs su religijos elementais — magiškais veiksmais, aukojimo apeigomis, sakraliniais užkeikimais. Mitas atsiradavo visur, kur žmonės susijungdavo į gentis, kovojo už gyvenimą, priversdami tarnauti jiems gamtos jėgas¹². Žmogus savęs neišskyrė iš gamtos: savo elgesį ir išgyvenimus jis aiškino mąstydamas apie gamtos reiškinius, tapatindamasis su gamta. Todėl svarbus mitinio mąstymo bruožas yra intuicijos, vaizduotės ar juslinio mąstymo dominavimas abstraktaus mąstymo atžvilgiu. Šiam mąstymui tai pat būdingas metaforiškas gamtos ir kultūros objektų gretinimas, subjekto susiliejimas su objektu, skirtumo tarp daikto ir žodžio, erdvės ir laiko santykių, kilmės ir būties nepaisymas.

Dažniausiai pradžios mitas — pasakojimas apie pasaulio sukūrimą — byloja apie žmonių atsiradimą, ypatingus jų ryšius su tam tikromis gyvūnų rūšimis ir apskritai su gamta, apie bendruomenę sudarančių elementų formavimąsi ir diferenciaciją, apie įvairių pobūdžių nelygybės atsiradimą, apie mirties, ligų kilmę ir santykius su antgamtišku pasauliu. Šis mitas

¹¹ Ten pat, psl. 317.

¹² Levi-Strauss, C. Mito struktūra. *Mitologija šiandien*. Antologija. Vilnius, 1996, p. 50-57.

dažnai priimamas kaip absoliuti tiesa. Ir pagal tikinčių žmonių suvokimą, mitas turėtų būti apibrėžiamas kaip tiesa, nors kitiems stebėtojams tai gali atrodyti visiškas prasimanymas. Taigi mito suvokime bandoma derinti du dalykus — išgalvotą pasakojimą ir (galbūt) tikrą nutikimą — kurie iš pirmo žvilgsnio nelabai suderinami.¹³

Mitinis archaiško žmogaus mąstymas pasireiškia įvairiai: ritualais, mitiniais pasakojimais, kasdienio gyvenimo papročiais, nuolat pasikartojančiomis šventėmis. Tai galima lyginti ne su mitinių pasakojimų rinktine, bet su ideologine struktūra, slypinčia pačiame žmogaus gyvenimo būde. Tai padeda mitą ne tik suprasti, bet ir jį dekoduoti.

Vieni teigia, kad kiekviena visuomenė savo mituose išreiškia fundamentalius, visai žmonijai bendrus jausmus — meilę, neapykantą, kerštą. Kiti teigia, jog mitas — tai mėginimas paaiškinti sunkiai suvokiamus reiškinius. Mito esmė glūdi ne stiliuje, ne pasakojimo būde ar sintaksėje, o papasakotoje istorijoje. Mitas yra kalba, kuri veikia tokia aukštame lygmenyje, kuriame prasmė atskyla nuo lingvistinio pagrindo. Mitai turi prasmę ir jos negalima sieti su atskirais juos sudarančiais elementais.

Mitologijos tyrinėtojas C. Levi-Straussas mano, kad mitas neturi fiksuoto laiko, tačiau turi panašumų su pasakomis ir sapnais. Pasak C. Levi-Strausso, mite žmonės bendrauja ar tuokiasi su gyvūnais, gyvena jūroje arba danguje, o magiški žygiai yra savaime suprantamas dalykas. Norint prasiskverbti iki pirmykštės universaliosios logikos neiškreipta jos forma, reikia iširti pirmykščių tautų mąstymo procesus. C. Levi-Straussas, kaip ir Z. Freudas, mano, kad mitas yra kolektyvinės fantazijos rūšis ir išreiškia nesąmoningus troškimus, kurie koku nors būdu prieštarauja sąmoningam patyrimui. Slaptasis mitų turinys yra būdas išspręsti prieštaravimus, trikdančius šiam patyrimui.¹⁴ Mitinio pasakojimo forma perduodamas turinys, nors ir ne visai suprantamas, cirkuliuoja tarp žmonių. Mitas yra tam tikras seniai mirusių protėvių pranešimas dabartiniams bendruomenės nariams. Mitinis tekstas suprantamas tik tuomet, kai adresatas savyje turi tam tikrą semantinį kodą, leidžiantį jam gautą tekstą iššifruoti. Reikia atkreipti dėmesį į tai, kas sakoma, ir į tai, apie ką tai sakoma¹⁵. Gilus mitinis turinys lemia, kad iš kraujo lašo išauga skaisčiai raudona rožė, žuvusi našlaitėlė pavirsta raiba antimi, žaibas atveria vartus į dangų, palietas vynas – pralietą kraują ir pan.

Kiekviena mitinė metafora įeina į tam tikrą asociacijų grandinę, kurios vidinius ryšius užtikrina elementariųjų seminių požymių dalinis bendrumas. Remiantis R. Jakobsono

¹³ Plg. Chartier P. *Įvadas į didžiąsias romano teorijas*. Vilnius, 2001. p.35-36.

¹⁴ Leach, E. Mito struktūra. *Mitologija šiandien*. Antologija. Vilnius, 1996, p. 79.

metaforizacijos proceso teorija, mitinės metaforos atrodytų kaip regimosios latentinių paradigimų dalys, realiai reprezentuojančios potencialų mitinį turinį¹⁶. Pagal mito metaforiškumo teoriją, mitiniai vaizdiniai – tai daugiasluoksnių asociacijų kamuolys, metaforinių paradigimų aibė. Mitinės metaforos – tai tam tikros mitinio universalumo klišės, daug kartų naudojamos tikėjimuose, papročiuose, žvaigždžių pavadinimuose ir pan.

Simbolių sistemos priklauso psichosocialiai aplinkai ir yra kolektyvinis produktas. Jungas manė, kad turi įrodymų apie spontanišką senovinių modelių veiklą sapnuose ir fantazijose. Nepaisant pasiketimų tam tikra pasakojimo forma ar modelis išlieka išstisus amžius¹⁷.

Išsigalėjo dvi skirtingos mito ir literatūros vertinimo bei lyginimo galimybės: tipologinė ir evoliucinė¹⁸.

Pagal evoliucinį vertinimą, mitas suprantamas kaip sąmonės pakopa, buvusi prieš literatūros atsiradimą. Mitinį suvokimą pakeičia literatūrinė kūryba.

Tipologinis požiūris mitą ir literatūrą aiškina kaip du mąstymo ir pasaulio suvokimo bei pateikimo būdus. Pagal pirmąjį vertinimą, mitas ir literatūra vienu metu neegzistuoja, pagal antrąjį — šie sąmonės klodai yra greta, tik nevienodai išryškėja skirtingose epochose. Jų sąsaja yra kalba, kuri keičia žodžių ir daiktų prasmę. Ir mitologinė vaizduotė, ir literatūrinė kalba neatsiejama nuo kasdieninės kalbos figūrų. Galima teigti, kad mitinis mąstymas dažnai nesąmoningai išnyra kūrėjo vaizduotėje: vaizdiniais, poelgiais arba žinomo mito detalėmis.

1.2. Mito raidos bruožai

Mitai apie dievus ir deives pirmą kartą bendruomenėje atsirado paraleliai įvairiose tautose. Labai paplitusi mitų grupė apie ugnies prigimtį arba gyvūnų savybes rodo žmogaus įtaką gamtos reiškiniams, paties žmogaus pasikeitimą. Pirmieji mitai yra gentinės santvarkos „istoriniai dokumentai“. Jie būdingi ir totemizmo laikotarpiui. Mitas atspindi žmonių gyvenimo sąlygas. Matriarchato laikotarpio mitai liudija apie moters vaidmenį giminės gyvenime. Mituose apie Pandorą, biblinę Ievą, Žemės deivę, Motiną gamtą dominuoja matriarchato garbinimas. Ilgainiui moters vaidmuo mažėjo. Atsirado mitų, kuriuose ryškūs

¹⁵ *Mitologija šiandien*. Antologija. Vilnius, 196, p. 223.

¹⁶ Vaitkevičienė, D. *Ugnies metafora*. Vilnius, 2001, p. 10.

¹⁷ Zaborskaitė, V. *Poetika ir literatūros estetika*. II d. Vilnius, 1989, p. 305.

¹⁸ Plg. Puhvel, J. *Lyginamoji mitologija*. Vilnius, 2001, p. 13.

matriarchato ir patriarchato sankirtų vaizdai. Juose akcentuojamas moteriškas smalsumas, nenoras paklusti vyrui, atnešantis daug nelaimių, sukiršinantis draugus. Vystantis visuomenei, keičiasi mito kompozicija, gausėja meninių formų.

XV-XIV a. pr. Kr. **induizmo** kūriniuose taip pat dažni mitologiniai vaizdiniai. Jau Rigvedoje kalbama apie trejybę, kurią sudaro Agnis, Surjas ir Vajus arba Indra. Žmonės dalijami į varnus (kastas). Tai — daugelio mitų užuomazgos. Vedų mitologijos, kuri susiformavo II tūkst. pr. Kr. pab. — I tūkst. pr. Kr. pr., pagrindinis šaltinis yra vedos. Jos laikomos dievišku apreiškimu, perduodamu sakytiniu būdu pažodžiui. Tai ritualų instrukcijos, etikos ir teisiniai darbai. Šie šaltiniai padeda pažinti indoeuropiečių tautoms būdingus vedos bendrus elementus. Vedų mitologijoje spėjama buvus 33 svarbesnius dievus, kurie turėję savo įtakos sferas viename iš trijų pasaulių — žemėje, danguje bei erdvėje tarp žemės ir dangaus.¹⁹ Vedų literatūroje ir mene iki šiol atsispindi dievų ir asurų, dievų priešų, demonų priešiškumas. Mitologijai būdingas dievų suporavimas²⁰.

Mitai apie pasaulio sukūrimą yra supainioti, daugialypiai. Juose pasakyta, kad pasaulyje viešpatauja monoteizmo principas, bet pasaulis nėra dievų sukurtas — jis atsiradęs savaime. Yra ir kitų mitų apie žmonijos atsiradimo istoriją. Vienas jų pasakoja, kad viskas kilo iš pirmojo žmogaus Parušo: iš jo burnos kilo aukščiausia kasta — brahmanai, iš rankų — kšatrijai, iš kojų — šudrai, iš akių — Saulė, iš minties — Mėnulis ir pan.

Induizme esama daug mitinių pasakojimų apie gyvūnus: garbinama karvė — turto teikėja, beždžionė. Vahanas — tai gyvūnas, padedantis dievui persikelti iš vienos vietos į kitą. Juo gali būti gulbė, jautis, dramblys ar pusiau žmogus, pusiau erelis ir pan. Todėl daugelis gyvų būtybių induizmo mitologijoje turi dievišką statusą.

Mituose keliama ir aiškinama pasaulio raidos cikliškumo problema — pasaulis žūva ir sukuriamas periodiškai po kiekvienos Brahmos amžiaus nakties. Mitologinis periodas skirstomas į keturis nevienodos trukmės laikotarpius. Pirmajame viešpatauja teisybė ir žmonės atlieka savo pareigas. Antrajame — teisybės sumažėja ketvirčiu, žmonės pradeda tolti nuo tiesos, ceremonijų ir ritualų. Trečiajame laikotarpyje atitolimas dar padidėja, prasideda gėrio saulėlydis. Paskutiniame, teisingumo, lieka ketvirtadalis, įsigali pyktis, baimė, nuovargis, negalavimai, trumpėja žmogaus amžius. Begalinis laikas ir erdvė turi įtakos indų istorijos supratimui. Mitologiniai ciklai itin ryškūs epuose.

¹⁹ *Mitologijos enciklopedija*. II t. Vilnius, 1999, p. 6.

²⁰ Ten pat, p. 6.

Indoeuropiečiai, iš Pavolgio plėtę savo teritoriją į Europą, kariaudami vieni su kitais, rūpinosi ginklais ir žirgais bei nuvertino moterišką kultūrą. Europoje įsigalėjo patriarchatas. Todėl indoeuropiečių dievai susiję su šviesa, dangaus kūnais, ginklais ir žirgais. Šiai religijai būdingas trejybės kumas, tai atspindi šiuos gyventojų sluoksnius: žynius, karius ir gyvulių augintojus. Tokių trejybių turėjo graikai (Dzeusas, Poseidonas, Hadas), romėnai (Jupiteris, Marsas, Kvirinas), lietuviai (Perkūnas, Dievas, Velinas), prūsai (Patrimpas, Perkūnas, Patulas) ir kitos tautos.

Senajame Testamente gausu **senovės žydų** literatūros fragmentų, kuriuose randama daug mitologinių bruožų: pasaulio sutvėrimas, Nojaus laivo istorija. Pasakojimuose apie šventuosius gausu mitologinių motyvų. Šventas Jurgis kovojo su drakonu kaip indų mitologijoje dievas Indra, Persėjas — graikų ar Sigurdas-Zigfridas — germanų mituose. Kristupas, kuris iš milžino su gyvulio galva pavirto žmogumi, kai pernešė ant pečių vaikeli Kristų per gilų, juodą vandenį, paveldėjo bruožus įvairių mitologinių personažų, dirbusių keltininkais prie požemio pasaulio upių.²¹

Antikoje atsirado trys mito koncepcijos:

- Pagal Herodotą, mitas yra poetų kūrybos rezultatas. Jis teigė, kad Antikos autoriai sukūrė graikams dievus, davė jiems vardus, paskirstė vietas ir aprašė išvaizdą.
- Ksenofanas, Empedoklis, Anaksagoras, Demokritas ir kiti filosofai mitą suvokė kaip gamtos ir moralės reiškinių alegoriją bei simbolį. Vieni aiškino, kad Dzeusas yra ugnies, Hera — oro, Poseidonas — jūros alegorija, kiti tvirtino, kad dievai yra abstraktybės, įvairių galių pasireiškimo simboliai.
- Euhemeras iš Mesėnės, remdamasis Prodikio, Kritijo ir kitų idėjomis, skelbė, kad mitai yra ne dievų, o vėliau sudievinų žmonių istorijos. Pagal jo sukurtą istoriją, po mirties kai kurie vadovai buvo pradėti garbinti kaip dievai.²²

Graikų mitologija skirstoma į du laikotarpius: chtoniškąjį (ikiolimpinį) ir herojinį (olimpinį)²³. Žinių apie graikų mitologiją pateikia antikinė literatūra. Svarbiausi šaltiniai yra Homero „Iliada“, „Odiseja“. Heziodo surinktuose mituose apie dievų kilmę aiški kosmogoninė sistema. Nemažai mitologinių žinių pateikiama Kalimacho himnuose. Tikra graikų mitologijos enciklopedija laikoma Ovidijaus poema „Metamorfozės“. Tyrinėjant graikų mitologijos kaitą,

²¹ Trenčėni-Valdapfelis, I. Mitologija. Vilnius, 1972, p. 27.

²² Dilytė D. Antikinė literatūra. Vilnius, 2005, p.19.

dažnai pastebime tame pačiame mite greta esančias įvairių laikų liekanas. Mite apie Atėnės Paladės gimimą galima išvelgti fetišizmo ir kanibalizmo apraiškų, susijusių su pirmykščiais laikais, bei vyriškojo prado pranašumą prieš moteriškąjį, o tai būdinga pirmykščiam pasauliui. Išplėtotoje olimpinėje, herojiškoje mitologijoje atsispindi patriarchaliniai santykiai, bet esama ir ankstesnės mitologijos liekanų. Kadaisė buvusios savarankiškos dievybės olimpiame periode dažnai virsta mitologinių personažų išoriniu priedu, pvz., Nikė ir erelis — Dzeuso²⁴. Mito elementai susieti chronologiniais ir sąvokiniais ryšiais, kurie sudaro mitologinius kompleksus.

Ikiolimpinėje graikų mitologijoje gyvenimas suvokiamas chaotiškai ir deformuotai. Nepaaiškinami reiškiniai vaizduojami neproporcingai iškreiptus, disharmoniškus. Chtoniškuose mituose dažniausiai vaizduojami gyvūnai — slibinas, gyvatė, šuo, jautis, arklis. Mitinis mąstymas fetišuoja žmogų, jo dvasinį mąstymą sutapatindamas su jo kūnu ar kūno funkcijomis. Vystantis ūkiui, fetišo idėja atskiriama nuo fetišo. Pereinama į animizmą.

Animizmo laikais demonų ir dievų transformacija atveda prie antropomorfinės dievų ir žmonių interpretacijos. Antropomorfizmas pasireiškia meniškų vaizdinių sistema. Graikų mitologijai būdinga tai, kad Dzeusas tapatinamas su patriarchaline sankloda, jam priskiriami dieviški simboliai, atributai. Dominuoja dievų sužmoginimo mitai. Pvz., Tesėjas buvo jūrų dievybė, užmušusi Minotaurą ir išvadavusi Atėnus nuo kraujo duoklės. Tai istorinis mitas, kuriame dievas paverčiamas žmogumi-didvyriu, pasižyminčiu nepaprastomis savybėmis.

V a. pr. Kr. Atėnams tapus graikų kultūros centru, mitų nagrinėjimui buvo skiriamas išskirtinis dėmesys. Platonui nerūpėjo literatūriniai mitai ar primityvi liaudies tradicija, kuri pasižymėjo pragmatizmu: jis toleravo liaudiškus mitus kaip mokymo priemonę. Vėliau graikai rimtai susidomėjo mitu. Buvo suformuluoti mito paaiškinimai, apibrėžimai. Graikai mite išvelgė ir kalbos reiškinį, ir istorinę problemą. Teagenas iš Regijaus sakė, kad mitą reikia suprasti ne pažodžiui, o kaip ženklą, kaip netiesioginę retorikos priemonę, skirtą gamtos elementams arba etiniams principams apibūdinti²⁵.

Kaip jau minėta, Graikijoje mitologijos pradininkais laikyti Homeras ir Heziodas. Senosios mito formos susiformavo toje žmonijos vystymosi pakopoje, kai fantazija, pažinimas ir tikėjimas pynėsi, dar nebuvo atsiskyrę vienas nuo kito. Būtent Homeras su Heziodu išvelgė mito reikšmę poezijai gausybėje jo variantų. Graikų filosofija, ypač kosmogonija, iš pradžių

²³ *Mitologijos enciklopedija*. I t. Vilnius, 1998, p. 152.

²⁴ Ten pat, p. 153.

nenutraukė siejančių ryšių su mitais — seniausia pasaulio pažinimo ir aiškinimo forma. Homeras, Talis sutinka su mitologiniu aiškinimu, kad viskas atsirado iš vandens. Euhemeras mituose ieškojo istorinių įvykių atspindžių. Nuo III a. pr. Kr. atsiranda euhemerizmas — mito, kaip supainiotos tradicijos, kaip istorijos klaidos, koncepcija. Mitų interpretavimo raktu tapo alegorija. Ypač euhemerizmas tiko epikūrininkams, kurie dievus suvokė kaip nuo žmonių nutolusias idealias būtybes. I a. pr. Kr. poezijoje atskiros mitų dalys virsta grakščiais poetiškais epizodais. Metrodoras mitus siejo su pirmykščio žmogaus dangaus kūnų ir kitų gamtos reiškinių stebėjimu. Pasak jų, dviejų dievų kova mitologijoje reiškia dienos ir nakties, tamsos ir šviesos kovą²⁶.

Vėlyvojoje graikų mitologijos heroikoje atsispindi gimininės santvarkos irimas ir miestų — valstybių atsiradimas. Kuriasi Atėnų valstybė ir pilietinė visuomenė²⁷. Mitologiniai motyvai apdorojami literatūriškai. Senieji pasivertimo mitai populiarūs helenizmo ir romėnų laikų literatūroje. Tai liudija tikėjimą mitų realumu.

Romėnų mitologija susiformavo II-I tūkst. pr. Kr. Pagrindiniai šaltiniai yra Vergilijaus, Ovidijaus, Silijaus Italo kūriniai. Juose panaudota daug istorinės medžiagos. Pvz., Agnonos lentelėje esantys duomenys apie archaines italų dievybes, garbintas šventose giraitėse, kulto paminklus, kapavietes, šventyklų liekanas. Romėnų mitiniuose pasakojimuose reikšmingi toteminiai vaizdiniai. Mituose vilkas, genys, elnias vaizduojami kaip atskirų genčių protėviai ar šių genčių vadai joms keliantis į naujas vietas²⁸.

Romėnų mitologijoje yra mitų apie dieviškąjį prasidėjimą: Cekulį, Prenesto įkūrėją, pradėjo mergelė ir pan. Visas mitologijos pasaulis pilnas paslaptinių jėgų, dvasių ir dievybių, kurios yra moteriškos, vyriškos lyties arba belytės. Moteriškos dievybės globojo motinystę ir iniciaciją. Junona — vaisingumo deivė, iniciacijų pramotė ir globėja. Feronija — miško žvėrių ir vergų išlaisvinimo globėja.

Nuo kitų antikinių mitų romėnų mitai skiriasi tuo, kad juose nėra mitų apie dievų vedybas. Mitai daugiausiai genealoginiai, dievų įtakos sfera griežtai ribojama.

Nesvarbu, kokios tautos skaitytume mitus, visuose juose vyrauja noras išsiaiškinti nežinomus, nesuprantamus to meto žmogui reiškinius. Kiekvienos tautos kosmogoniniai mitai

²⁵ Puhvel, J. *Lyginamoji mitologija*. Vilnius, 2001, p. 9.

²⁶ Trenčeni-Vadapelis, I. *Mitologija*. Vilnius, 1972, p. 18.

²⁷ *Mitologijos enciklopedija*. I t. Vilnius, 1998, p. 157.

²⁸ Ten pat, p. 41.

skiriasi nežymiai. Visų tautų mitai vėlesnių kartų buvo perdirbami ir naudojami literatūriniuose kūriniuose, kurie išlikę iki šių dienų.

Isigalint krikščionybei kai kurie rašytojai (Eusebijus, Hipolitas, Arnobijas ir kt.), norėdami diskredituoti visokius pramanus, patys tapo mitografais, užfiksavo daugelį „nepadorių“ tradicijų. Arnobijus pasakoja Mažosios Azijos frigų Kibelės ir Ačio kulto mitą, kuris yra vertingas nagrinėjant Mažosios Azijos mitus²⁹.

Viduramžiais domėjimasis klasikiniiais antikos mitais buvo apgaubtas euhemerizmo šydu. Dėmesio sulaukia ir neklasikiniai mitai. Rašytojai tikėjo, kad pagoniškieji mitai tėra klaidingi stambeldiški tradicijos iškraipymai ir juos reikia atitaisyti, kad atitektų istorinę tiesą. Viduramžių poezijoje, ypač Dantės kūriniuose, dažnai aptinkama antikinės mitologijos vaizdų (Ovidijaus „Metamorfozės“)³⁰.

XV a. Giovanni Boccaccio parašė graikų mitologijos vadovėlį. Jis rėmėsi alegorijos samprata ir astrologine mitų interpretacija.

XVII a. mitologiją išplėtė konkistadorų kelionės, atradimai. Gausėjant kontaktų su Rytais, jėzuitai ir kiti misionieriai susidūrė su kitokiomis tradicijomis nei Viduržemio jūros regione. Pradėta kaupti medžiagą lyginamajam vertinimui.

XVIII a. žmonės nebuvo linkę priimti mitų bei juos aiškintis. Tačiau atsirado žmonių, kurie ėmėsi kurti rimtus traktatus apie mitus. Bernardas de Fontenelle'is savo darbuose nurodė akivaizdžių bendrumų tarp graikų ir Amerikos indėnų mitų. Antrojoje XVIII a. pusėje, Romantizme mitas laikomas poezijos dvasios kupinu kūrinio arba filosofijos ir istorijos priešaušriu, kiekvienos tautos vaikystės atributu. Graikų mitai idealizuojami poezijoje. Atsirado naujų mitų bei simbolių, pvz. F. Schellingas mitui pritaikė apibūdinimą „tautegorinis“, taip pabrėždamas, kad mitas yra autonomiška dvasinė konfigūracija. Ši konfigūracija pasižymi savitu turiniu ir jo neįmanoma išversti į racionalių sąvokų kalbą, nes tuomet jis prarastų savo vidinę galią, įtaigumą.³¹

Romantizme gausėja konkrečios mitinės medžiagos — nuo primityvių duomenų iki Tolimųjų Rytų kultūros lobyno. Ištyrus sukauptą medžiagą, nustatyta indoeuropiečių kalbų grupė. Šis atradimas rodo tam tikros pradinės bendruomenės egzistavimą, bendros kultūros bei mitų buvimą.

²⁹ Puhvel, J. *Lyginamoji mitologija*. Vilnius, 2001, p. 10.

³⁰ Puhvel, J. *Lyginamoji mitologija*. Vilnius, 2001, p. 10.

XIX a. pozityvistai teigia, kad mitų ir tikėjimų pagrindas yra animizmas — sielos priskyrimas negyviems daiktams ir reiškiniams. Anot jų, mitai — tai neteisingas pasaulio aiškinimas, nes pirmykščiai žmonės nesugebėję logiškai mąstyti.³²

Kai kurie **XX a.** mokslininkai tęsė pozityvistų idėją apie senovės žmonių intelekto skurdumą, tačiau ir toliau aiškinosi mito esmę bei suvokimą. XX a. pirmojoje pusėje išsirutulioja ritualistinė ir psichoanalitinė mitologijos kryptys.

J. G. Frazeris mitą pasiūlė suprasti kaip ritualo tekstą, nes mitas esą atsiradęs iš ritualo ir jį aiškinąs. Šis teiginys vėliau buvo kritikuojamas, kadangi mito ir ritualo santykis gali būti abipusis, t.y. ritualas gali atsirasti iš mito, o mitas — iš ritualo. Taip pat gali būti ir mitų, neturinčių ritualų, ir ritualų, neturinčių mitų.³³

C. G. Jungas teigė, jog mitinis mąstymas teikiamas kolektyvinės sąmonės, susidedančios iš archetipų.³⁴ Mitai yra tarsi masiniai sapnai, per kuriuos pasireiškia kolektyvinė sąmonė. Mitinis mąstymas nėra individualus, jis perduodamas iš kartos į kartą kaip kolektyvinės sąmonės veikos rezultatas.

J. E. Harrisonas pasiūlė paprastą mito apibrėžimą: mitas — tai ritualo verbalizacija. Mito negali būti be ritualo. Mitas — tai apeiginės dalies žodinis pavidalas.

Kilo galinga ritualizmo banga. Šios krypties atstovai, tyrinėdami senovės kultūras, atskleidė vegetacijos demonų, mirštančių dievų kultus ir pan. Psichoanalitikų judėjimo centre atsidarė herojaus archetipas. Šios krypties atstovai, domėdamiesi kolektyvine sąmone, astrologija, alchemija, balansavo ant okultizmo ir mistikos ribos.

XX amžiuje mitai taip pat analizuojami ir sociologiškai bei struktūriškai. Taikant struktūrinės analizės metodą, galima išdėstyti visus žinomus mito variantus tokia seka, kad susidarytų perstatinių (permutacijų) grupė, kurioje kraštutiniai sekos nariai yra vienas kito atžvilgiu simetriškos, bet atvirkštinės struktūros. Tai leidžia atskleisti kai kurias logines operacijas, kurios yra mitinio mąstymo pagrindas.³⁵ C. Levi-Straussas pabrėžė mitų kaip konfliktų sprendimų ir priešpriešos medijavimo mechanizmų vaidmenį, kurį šie atlieka tarp žmonių ir kultūrų.

XX a. atsiranda ir sąvoka „*pirmykštis mąstymas*“, kuris sinonimiškai vartojamas su sąvoka „*mitologinis mąstymas*“. „Pirmykščio mąstymo“ sąvokos autoriai teigia, kad kadaise

³¹ Ten pat, p. 12.

³² Plg. Dilytė D. *Antikinė literatūra*. Vilnius, 2005, p. 20.

³³ Ten pat. P.21.

³⁴ plg. Ten pat. P. 21.

žmogus nesugebėjo atskirti objekto nuo subjekto, „aš“ nuo „ne aš“.³⁶ Šio termino autoriai mito esme laiko simbolį ir teigia, kad iš specifinės mitinės sąmonės prigimties išauga simbolinės pasaulio suvokimo formos, nežinančios prieštaravimo tarp daikto ir vaizdo, ženkle ir jo reikšmės, idealybės ir realybės.

XX a. penktame dešimtmetyje atsirado nauja mitų tyrinėjimo teorija, mitą laikanti struktūra, susidedančia iš tam tikrų vienetų — *mitemų*. Mito prasmė aiškinama sisteminant santykius tarp šių vienetų.

Šiuo metu galima išskirti keturis mito tyrinėjimo ir aiškinimo metodus:

- Mitas yra simbolis.
- Mitas yra ritualas.
- Mitas yra archetipas.
- Mitas yra struktūra.³⁷

XX a. mitas tapo pasaulio interpretavimo būdu. Literatūroje nuolat atgimsta mitiniai įvaizdžiai, siužetai, personažai. Mitologiškumas kaip poetinė priemonė bei teksto konstravimo principas dažnas J. Joyce'o, T. Manno, F. Kafkos, G. G. Markeso, P. Siuskindo ir daugelio kitų autorių kūryboje. Duomenų, padedančių suprasti **lietuvių mitologiją**, yra senosios Romos valstybės istoriko Tacito darbe apie baltų gentis. Dievų motinos ir motinos žemės Nertos minėjimas padeda aiškinti Žemynos, Žemėpačio mitinį įvaizdį, žinomą nuo XVI a. Žemyna suprantama kaip žemės įsameninimas. Mitinis Žemynos įvaizdis siejamas su bendruomeninės santvarkos laikais. XI-XV a. paliko nemažai žinių apie mitus. Jos rodo animistinių tikėjimų turtingumą, gamtos sudvasinimą, įvairiapusę dvasinę kultūrą.

Pirmojoje lietuviškoje knygoje M. Mažvydo „Katekizmo prasti žodžiai“ minimos mitinės būtybės: aitvarai, kaukai, žemėpačiai, lauksargiai, Perkūnas. Mitologiniai elementai užfiksuoti senovinių tikėjimų pagrindu sukurtose sakmėse apie žalčius, aitvarus, perkūną, rečiau — kaukus. Daugelis rašytinių ir rankraštinų šaltinių liudija žalčių garbinimą. Pasakose žaltys pasižymi antgamtinėmis savybėmis. Sakmėse pasakojama apie žmonių susitikimus su žalčiais, kai šie parodydavo savo galias³⁸.

³⁵ Levi-Strauss, C. Mitų struktūra. *Mitologija šiandien*. Antologija. Vilnius, 1996, p. 69.

³⁶ Plg. Dilytė D. *Antikinė literatūra*. Vilnius, 2005, p. 20.

³⁷ Dilytė D. *Antikinė literatūra*. Vilnius, 2005, p. 22.

³⁸ Jonynas, A. *Lietuvių folkloristika*. Vilnius, 1984, p. 74.

„Katekizmo“ mitologinės žinios jungia iki Mažvydo žinomus lietuvių kalba rašytus šaltinius su vėlesniais šaltiniais. Volfenbiutelio postilė patvirtina tikėjimą mitinėmis būtybėmis XVI a. Joje minimos mitinės būtybės žemėpačiai, aitvarai, kaukai.

Mykolo Lietuvio (XVI a.) pateikiamos žinios panašios į minimas pirmojoje lietuviškoje knygoje. Jis mini namų dievus, gerųjų dvasių garbinimą, gamtos kultą, liudija žalčio kultą, laikomą Eskulapo (senųjų graikų gydymo dievo) garbinimu žalčio pavidale³⁹. Lietuvos metraščių pasakojimai turi analogijų ir kitų indoeuropiečių tautų mitologijose. Pasakojimas apie Gedimino sapną ir Vilniaus įkūrimą primena padavimą apie Romos miesto kilmę.

Lietuvių literatūroje mitai atgyja simboliais, įvaizdžiais, siužetais. XX a. pr. lietuvių literatūroje bandoma atkurti liaudies pasakojimus, legendas, epus (A. Vienuolis, V. Krėvė, Vaižgantas), stilizuojamos dainos (L. Gira, B. Sruoga, V. Mykolaitis-Putinas), vėliau bandoma iš miesto aplinkos eiti prie paprasto, dabar jau nutolusio ir realiai nebeegzistuojančio senojo kaimo ir jo apgaulingo paprastumo bei sunkiai racionaliai įvardijamų daiktų (J. Aputis, R. Granauskas, B. Radzevičius). Literatūroje dažni autorių prisiminimai, istoriniai įvykiai, aliuzijos į tautosakos kūrinius, mitinius veikėjus, sakmių situacijas ir pan.

1.3. Mitologinė simbolika

Mitai savo tematika artimi stebuklinėms pasakoms ar sapnams. Jiems bendras gamtos sudvasinimas ir garbinimas, animizavimas, simboliai, alegorijos, įvaizdžiai. Mituose informacija nėra perteikiama tiesiogiai. Vienas ar kitas žodis turi keletą reikšmių ir tos reikšmės išryškėja tik mitologinio teksto kontekste. Vienas pats atskirai žodis, simbolis, įvaizdis tikslios informacijos neperteikia. Todėl būtina kalbėti apie tam tikras jų grupes, sietinas su svarbiausiais archetipais, stichijomis.

1.3.1. Žemės archetipas

Žemė — viena pagrindinių pasaulio stichijų. Kosmogoniniuose mituose pasakojama apie sudieviną žemę. Žemė su dangumi sudaro dieviškąją jungtį, kuri yra gyvybės pradžia Visatoje, iš kurios gimsta kiti dievai. Žemės deivės paveikslas figūruoja beveik visų tautų mitologijoje. Šumerų, indų, germanų ir skandinavų mitologijoje žemė sukuriama suskaidant

³⁹ Jonynas, A. *Lietuvių folkloristika*. Vilnius, 1984, p. 92.

ikikosminę būtybę. Graikų mitologijoje žemė atsirado iš chaoso. Visose mitologinėse sistemose yra vaizdinių apie žemės ryšį su įvairiomis chtoninėmis pabaisomis bei ikikosminėmis būtybėmis. Tai įvairios požemio dievybės, žuvys, ropliai, žalčiai.

Žemė yra ne tik dangaus žmona, dalyvaujanti kosmoso tarpsme, bet ir žemė, dirva, žemės gelmės. Žemdirbių tautose žemė personifikuojama kaip vaisingumo stichija, paplitusi jos erotinė simbolika: sėja identifikuojama su apvaisinimu ir pan. Ugrofinų mitologijoje žemė yra dangaus žmona. Kartais visa tai sujungiamo vienos moters paveiksle, kuris atlieka Visatos moteriškojo prado funkcijas — deivė Motina, pvz., Mažosios Azijos Kibelė ir pan. Žemei kaip kosmoso centrui būdingas maksimalus tyrumas ir sakralumas, nes centras laikomas šventuoju Visatos embrionu. Mitai apie žemės sukūrimą iš vandens dugno atnešto dumblo, žinomi ir kitose tautose. Daugelyje mitų šį darbą atlieka paukščio pavidalo antropomorfinės sparnuotos dievybės ar dvasios. Yra žinomi mitai apie pasaulio atsiradimą iš kiaušinio: kiaušiniui skilus į tris dalis, iš trynio atsirado žemė, iš baltymo — vanduo, iš lukšto — dangus su žvaigždėmis⁴⁰.

Žemė turi savus dievus, deives ir kitas mitines būtybes. Vienos seniausių žemės deivių buvo laumės. Pirminėje stadijoje tai buvo ornitomorfines ir zoomorfines būtybės. Pirminis vaizduojamas deivės pavidalas — karvelis, ožkos ar būtybės ožkų galvomis. Vėliau laumės įgavo antropomorfinių savybių. Daugelyje lietuviškų pasakojimų laumės draskydavusios, ėsdavusios žmones ir vaikus. Vėlesnių laikų laumės netenka kanibalistinių atributų, tampa nuostabaus grožio moteriškomis būtybėmis, kurios apdovanodavę gėrybėmis arba atnešdavę pražūtį. Jos buvo laikomos tarpininkėmis tarp žemiškos ir dangiškos sferos. Laumių žinioje buvo lietus. Jos tvarkiusios žemės paviršių - supildavusios piliakalnius. Žmonės laumes malonindavo skirdami joms aukas⁴¹.

Deivės Žemynos kultas atsiradęs akmens amžiuje, maisto rankiojimo ir medžioklės ūkyje, naujų bruožų įgavo vystantis žemdirbystei. Žemė — visa ko motina. Ji gali duoti vaisius tik apvaisinta dangaus sūnaus Perkūno. Iš čia ir kilęs draudimas: kol pavasarį neišgirsti trankantis Perkūno, žemės nedirbk. Po pirmo pavasarinio lietaus žmonės į žemę žiūrėjo su pagarba, kaip į apvaisintą moterį. Žemę gerbė ir tausojo. Žemei aukodavo aukas. Tai darydavo pradėdami ir baigdami įvairiausių žemdirbystės darbus, kurdami gyvenvietes ir pan. Buvo tikima, kad žemė yra neišsenkantis gyvybingumo šaltinis. Žmogus, susiliejęs su žeme, gaunąs iš jos nepaprastą jėgą⁴².

⁴⁰ Dundulienė, P. *Lietuvių liaudies kosmologija*. Vilnius, 1988, p. 8.

⁴¹ Dundulienė, P. *Pagonybė Lietuvoje*. Vilnius, 1989, p. 15.

⁴² Ten pat, p. 83-86.

Neolito, žalvario Žemė Motina buvo vaizduojama moterimi su ryškiais motinos gimdytojos bruožais. Tikėta, kad žemė nepriims ją mušusio mirusio. Žemė tapatinta ir su žmogumi. Ji esą globojo geruosius, baudė bloguosius.

Taigi žemė mitologijoje siejama su motina, Terra Mater. Kaip rašo M. Eliade, „Fundamentali patirtis, kad žmonių motina yra tik Didžiosios Motinos žemės atstovė, davė pradžią aibei papročių. <...> moteris mistiškai susiejama su žeme; vaiko pagimdymas laikomas žemės vaisingumo žmogiškuoju variantu<...>“⁴³. Aiškindamas mitinį mąstymą, kultūrologas M. Miuleris teigė, kad iš pradžių daiktai, reiškiniai buvo pavadinami pagal jų požymius, bet kadangi keli dalykai galėjo turėti tokius pačius požymius, vieni jų galėjo būti labai lengvai pakeičiami kitais⁴⁴, taigi iš to — moteris gimdo, žemė taip pat duoda vaisių, t. y. gimdo, vadinasi, *žemė* yra *moteris*, *motina* ir pan. Taigi pagal mitinį mąstymą žemei priskiriami moters, motinos bruožai ir funkcijos.

1.3.2. Vandens simbolika

M. Eliade teigimu, „Prieš prabildami apie žemę pirmą turime pakalbėti apie religinį vandens vertinimą <...>, nes vandenys buvo anksčiau už žemę“⁴⁵. Kaip teigia L. Būgienė: „Vanduo, būdamas viena iš pagrindinių pasaulio stichijų, aptinkamas kone visur tiek gamtoje, tiek mituose. Jis persmelkia bei jungia pagrindinius pasaulio sandaros klodus (dangų, žemę ir požemį), nužymi pasaulio pradžią ir pabaigą (pasaulio atsiradimas iš pirmykščio vandenyno dugno ir jo nugramzdinimas tvano gelmėse), lydi esminius žmogaus gyvenimo momentus (vanduo krikšto, vedybų, laidotuvių ir kt. papročiuose)⁴⁶. M. Eliade pažymi, „Kad ir kokioje religinėje sistemoje susidurtume su vandenimis, jie visur išlaiko tą pačią funkciją: jie suardo, sunaikina formas, „nuplauna nuodėmes“ yra kartu ir apvalantys, ir atnaujinantys“⁴⁷.

Vanduo yra tarsi pagrindų pagrindas, supantis visus laikų pradžioje pasirodžiusius ar iškilusius daiktus. Etiologinė saktė apie žemės sukūrimą sako, kad pradžioje nebuvo nieko, tik vanduo. Dievas sukuria mažą žemės salelę iš vandens dugno velnio ištraukto dumblo. Velnias siekia paskandinti Dievą, bet šis paskandina patį velnią. Velnio mitologinės sąsajos su

⁴³ Eliade, M. *Šventybė ir pasaulietiškasumas*. Vilnius, p. 1997, p. 99, 101.

⁴⁴ Пропп, В. *Русская сказка*. Москва, 2000, с. 132.

⁴⁵ Eliade, M. *Šventybė ir pasaulietiškasumas*. Vilnius, 1997, p. 91.

⁴⁶ Būgienė, L. Mitinis vandens įprasminimas lietuvių saktėse, padavimuose ir tikėjimuose. *Tautosakos darbai*. T. XI (XVIII), 1999, p. 13.

⁴⁷ plg. Eliade, M. *Amžinojo sugrįžimo mitas*. Vilnius, 1996, p. 92.

vandeniu žinomos. Ir šis Dievo poelgis liudija, kad su velniu pasielgta mitologiškai tinkamu būdu. Etiologinėse sakmėse Dievas yra arti vandens, bet nelenda į patį vandenį. Žemės lopinėlis laikomas tvarkos ir saugumo simboliu.

1075 m. Adomas Bremenietis rašo apie aisčių šventų draustinių — miškelių ir šaltinių — garbinimą. Petras Dusburgietis, kalbėdamas apie prūsus, taip pat mini jų turimus šventus miškus, laukus ir vandenis. 1570 m. jėzuitai pamini Daugpilio apylinkėse vietos gyventojus atlikinėdavus apeigas ir garbinus gamtos objektus, taip pat ir ugnį, vandenį bei upes. XVI a. pabaigoje Jonas Bretkūnas mini vandens gerbimo detales Augste upėje⁴⁸.

Seniausieji mitologijos šaltiniai kalba apie vandens šaltinių garbinimą, bet tai nėra kulto objektai. Vanduo laikomas pirmapradžiu kosmogoniniu elementu su dvilype prasme: šventu, apvalančiu, dievišku, kartu susijusiu su apatiniu — nejaukiu, užslėptu — pasauliu. Šaltinis yra pradmuo ir mitologiškai „koreliuoja su pirmapradžiais, kosmogoniniais vandenimis“⁴⁹. Manoma, kad vanduo galėjo atlikti ir savitą kultūrinę ar religinę funkciją. Šventas vietas stengiasi kurti prie vandens ar ant kalno — geografiškai išsiskiriančiose vietovėse.

Padavimuose dažnai derinami kalnas ir upė, abu turėję kultinę reikšmę. Padavime apie Šventupį ir Aukų kalną, Šventupis teka į vakarus nuo kalno. Mitologiškai vakarai yra „vandens pusė“. Apkrikštytoje Lietuvoje vandens telkiniai ypatingo dėmesio nesulaukė. Šventi šaltiniai nerūpėjo ir Lietuvos valdovui Jogailai⁵⁰.

Pasak tyrinėtojo N. Vėlius, baltų pasaulio vakaruose mitologiškai reikšmingesnis vanduo, rytuose — ugnis. Lietuvoje kulto centras buvo įkuriamas į vakarus nuo gyvenvietės, už vandens. Svarbi mitologema: vakarai lietuvių tradicijoje sakrali, „skęstanti“, žemėjanti vieta. Pomirtinis gyvenimas, pekla, yra vakaruose, kartais už vandens. Pragaro kryptis lietuvių sakmėse nurodoma retai, bet mitologinė topografija pragaro prieigose rodo vakarų mitologemai būdingus dalykus: pelkes, balas, raistus, upes ar ežerus. Tai vandenys, kuriuose galima pragaišti⁵¹.

Taigi vandens įvaizdis sietinas su pragaištimi, mirtimi, lietuvių mitinėje pasaulėjautoje simbolizavo požemio tamsą, mirtį. Bet kartu „vanduo būtina gyvybės sąlyga, kartais net stipresnė už ugnį. Taip pat ir mirtis kartais laikoma stipresne už gyvenimą, nes visa, kas gyva,

⁴⁸ *Mitologijos enciklopedija*. II t. Vilnius, 1999, p. 262.

⁴⁹ *Mitologijos enciklopedija*. II t. Vilnius, 1999, p. 263.

⁵⁰ Ten pat, p. 263.

⁵¹ Vėlius, N. *Senovės baltų pasaulėžiūra*. Vilnius, 1983, p.89.

turi mirti, o gyvenimas mirties nugalėti negali“⁵². Vanduo visur išlaiko tą pačią funkciją: suardo, sunaikina formas, nuplauna nuodėmes, o kartu ir apvalo, atnaujina.

Lietuviai nuo seno tikėjo vandenyse gyvenančiomis panašiomis į moteris deivėmis, kurios viliojančios žmonės į vandenį ir juos skandinusios. Šios dvasios vaizduotos kaip moterys didelėmis nukarusiomis krūtimis, labai ilgais šviesiais geltonais plaukais; turinčios žuvies uodegą, kurią paprastai labai stropiai laikydavę vandenyje paslėptą. Jeigu jos pasirodydavę žmonėms, tai žvalgydavęsi į juos svetima mina ir nuolat sklaistydavusios savo šlapius plaukus. Jos nebylės. Šios būtybės skyrėsi nuo paupėse ar paežerėse besibastančių laumių. Laumių reputacija ne visada patikima, nes jos yra neteisėtos santuokos vaisius (Poluksas pagrobė iš Perkūno jo sužadėtinę vestuvių dieną)⁵³.

Lietuvoje yra daug pasakojimų apie undines — upių ir ežerų neapsakomo grožio deives, kurių buveinė yra upių ar ežerų dugne. Undinės, dar vadinamos upių martelėmis, — suviliotos ir paliktos jaunos mergelės, nusiskandinusios iš nevilties. Pasakojimuose kalbama apie nepaprastą undinių grožį: akys žibėdavusios kaip žvaigždės, o palaidi plaukai skambėdavę kaip tolima muzika. „Undinės vaizduojamos nuogos, kartais apsirengusios baltais drabužiais, ilgais plaukais su karūnomis ar gėlių vainikais ant galvų. Aptinkama archainių tikėjimų fragmentų, kad undinės kartais būdavę ir senos“⁵⁴. Jos buvę ypač pavojingos jauniems dailiems jaunikaičiams. Undinės paviliotiems vyrams pradžioje būdavę meilios, vėliau, išgavę sutikimą nusileisti į vandenų dugną ir ten pabūti, šiuos pasmaugdavusios.

Vandenų deivės žmonėms linkėdavusios gero. Lietuvių tautosakoje dažnai pasakojama apie vandens deivių pagalbą sergantiems ar išnaudojamiems žmonėms. Kultūrologė P. Dundulienė mini, kad vandenų dievybės reikalaudavę aukų: Dusios ežeras reikalaudavęs per metus dviejų gyvybių, Zarasų ežeras pasiimdavo vieną auką, Alvito ežere liepos 26 d., per šv. Oną turėjęs paskęsti žmogus, nes senovėje ši diena buvo vadinama vandens deivių diena⁵⁵. Taigi vandens mitologijoje svarbi aukos simbolika, susijusi su atgimimu.

Lietuviai mitiniuose pasakojimuose neskiria itin daug dėmesio povandeniniam pasauliui. Mitiniai faktai rodo apatinio pasaulio vandeninį pobūdį. Pragaras — tai vandens stichija: „dingo kaip į vandenį, po peklą braido“. A. J. Greimas vandenų pasaulį — paskandas —

⁵² Bartninkas, M. *Didžiųjų mitų kelias*. Vilnius, 1999, p. 163.

⁵³ Dundulienė, P. *Pagonybė Lietuvoje*. Vilnius 1989, p. 20.

⁵⁴ Ten pat, p.40.

⁵⁵ Ten pat, p. 34.

apibūdina kaip tikrosios mirties karalystę. Marių vanduo simbolizuoja neigiamas jėgas, mirtį, o teigiamas dangaus vanduo — gyvenimą, atgimimą.

Nuo seno žinomas tikėjimas, kad vandens negalima teršti. Vanduo laikytas apvalančiu ir gydančiu elementu. Joninių naktį žmonės eidavo maudytis į upes, ežerus, nes tikėję vandens gydomąja galia. Visur būta papročio duoti auką šaltiniui: įmesti pinigėlį, padėti šalia ką nors valgomo, linų gryžtę, audeklo skiautę ar kita. Žeimelio kraštotyrininkas Juozas Šliavas teigia, jog šaltinis senovės lietuvių mitinėje sistemoje tai buvo požemio būtybių akis į mūsų pasaulį. Iš šaltinių, laikomų šventais, tikėta, tekėjęs amžinos gyvybės vanduo. Lietuviškose pasakose minimas „gydomasis vanduo“, „gyvybės vanduo“, trykštantis iš šaltinio, į kurį kelią žino tik juodvarnis ar rečiau kitas koks paukštis. Gauti tokio vandens nepaprastai sunku, keliauti tekdavę ilgą kelią viena kryptimi. Pasakose „Apie tris brolius ir jų žvėris“, „Septyni broliai ir vandens karalaitė“ vandens parnešę varna, juodvarnis. Greta gyvybės vandens minimas jaunystės, sveikatos („drūtumo“) vanduo ⁵⁶.

Vanduo, kaip ir ugnis, šventinami dar nuo Didžiojo karo laikų Velykų šeštadienį ir tikima, kad toks vanduo turi maginių galių. Kas pirmas pasisemsiąs šventinto vandens, tas pirmasis tais metais nudirbsiąs darbus. Gyvuliai, apšlakstyti šventintu vandeniu, būsią sveiki ir riebiūs. Šventu vandeniu apšlakščius trobą ir kitus pastatus, į ją netrenksiąs perkūnas ir jos nesudeginsiąs.

Skaidrūs vandenys, šaltiniai, ežerai laikyti šventais ir su jais tinkamai elgtasi. Kiti vandenys, susiję su žemutine pasaulėdaros sfera, velnių ir raganų pasauliu, su mirtimi. Šventi vandenys ir buvo šventi bei skaidrūs visomis prasmėmis. Visi kiti — atviri velniškai sričiai. Vandens spalva yra matinė arba sidabrinė. Tautosakoje vanduo sidabrinis. Vandens sidabriškumas žymi dievišką prigimtį. Su sidabru siejami ir lietaus lašai, rasa, ašaros.

Populiarus padavimų motyvas — nuskendę vandenyje varpai. Šie varpai, atliepdami bažnyčių varpų skambesį, ima skambėti: „Brolau, skendau“. Varpų gausmas mitiniu požiūriu tolygus baubimui, maurojimui. Baubimas būdingas dangumi keliaujantiems ežerams: „Eina, kaip veršelis baubia tas ežeras“⁵⁷. Lietus mitiškai suprantamas kaip dangaus vanduo, kuris liejasi žemyn. Raudojimas, ašaros taip pat yra vandens išraiška, kuriai priskiriama figūratyvinė atrakinimo reikšmė. Kai neverkiama per laidotuves, sakoma — „Niekas nepaverkėjo, ir nuvėjo neatrakinton žemėn“. Lietus, ašaros, rasa tarsi vandeniniai dangaus raktai. Lietuvių liaudies

⁵⁶ Bartninkas, M. *Didžiųjų mitų keliais*. Vilnius, 1999, p. 157.

⁵⁷ Vaitkevičienė, D. *Ugnies metaforos*. Vilnius, 2001, p. 90.

dainose nuskendusio žmogaus mirtis mitinėje plotmėje yra motyvuota. Nuskendimas yra auka vandenims. Mitiškai motyvuotas — vandeninis boružės aspektas. Tikima, kad ji galinti atnešti lietu: „Maryte, Katryte, nuskrisk pas Dievą, pasakyk, ar giedra, ar lietus rytoj bus?“

Taigi *vanduo yra ambivalentiškas mitologinis elementas*. Skirtingi mitiniai vaizdiniai išreiškia dviejų figūratyviųjų pasaulio elementų — ugnies ir vandens — santykius. Tie santykiai išryškėja mitinėse metaforose, kurioms būdingi ir ugnies, ir vandens požymiai: ašaros, lietus.

1.3.3. Ugnies sfera

Ugnis ir vanduo yra dvi opozicinės kosmoso stichijos. Ugnis — galinga stichija, nežemiška galybė, „<...> tariamai gyva, naikinanti, šildanti ir skleidžianti šviesą, galinti sukelti skausmą ir atnešti mirtį“⁵⁸.

Pagal pasaulio medžio modelį ugnis priskiriama viršui, o vanduo — apačiai. Jie laikomi priešingais, vienas kitą neutralizuojančiais elementais, tačiau tuo pat metu jiems priskiriamos panašios funkcijos, dieviška kilmė. Kaip teigia D. Senvaitytė, „ugnis ir vanduo atlieka tas pačias funkcijas: apvalo nuo susitepimo, kerų, blogio, nešvaros, atbaido piktašias dvasias, saugo ir gydo“⁵⁹.

Ugnies garbinimo kultas susiformavo klajoklių laužo ugnies kulto pagrindu. Laužo ugnis buvo laikoma antgamtinė. Seniausių laikų žmogus ugnį, žariją, žiežirbą sudvasino. Mituose pasakojama apie dviejų židinių žarijų pokalbį. Viena jų džiaugiasi, kad šeimininkė ją gerbia, apkloja. Kita skundžiasi, kad šeimininkė jai šluota akis badanti, ir todėl žarija grasina sudeginti šios trobas. Ilgainiui suasmenintos ugnys buvo vaizduojamos gyvūnais — katėmis ar paukščiais. Ugnis gynė žmogų nuo tamsos, šalčio, priešų. Pernešta į namus ji turėjo tas pačias savybes. Lietuviai ugnį laikė gyva dieviškos prigimties būtybe, pasaulio gyvenimo simboliu.

Pirmasis kultinę ugnies reikšmę pažymi arabų keliautojas Idrisijus apie 1154 m. sudarytame Pasaulio klimato aprašyme. Dusburgietis mini prūsų garbinamą „negėstančią ugnį“. Ugnis deganti dievų garbei buvo žmonių ir dievų susitikimo vieta⁶⁰.

⁵⁸ Biedermann, H. *Naujasis simbolių žodynas*. Vilnius, 2002, p. 446

⁵⁹ Senvaitytė, D. Ugnis lietuvių tradicijoje ir Agni Rigvedoje. *Darbai ir dienos*, T. 6 (15), 1998, p. 21.

⁶⁰ *Mitologijos enciklopedija*. II t. Vilnius, 1999, p. 260.

Labai galias tradicijas mitiniuose vaizdiniuose ir pasaulėjautoje turėjusi namų židinio ugnis. Jai aukodavę visa, kas galėjo būti malonu dievui: vašką, smilkalus, geriausią maisto gabalėlį, prašė jos užtarimo. Ugnis buvo garbinama visų Europos tautų.

Galiausiai ugnis vaizduojama antropomorfinė moteriška deive Gabija. Ji — ugnies šeimininkė, už gerą elgesį atsilygindavusi geru, už blogą — blogu. Lietuvių ugnies deivė Gabija globojusi ne tik namų židinio ugnį, bet ir visą ūkį, moteriškus darbus, ypač verpimą prie žvakės. Rašytiniuose šaltiniuose ji minima nuo XVI a. Etnografinės medžiagos gausa rodo, jog būtent moterys rūpindavosi namų židinio ugnimi, šventąją Panike ar Gabija⁶¹. Namų židiniui lietuviai dėjo aukas, rūpinęsi ugnimi kaip gyva būtybe. Žemaičių krašto moterys „apgaubdamos“ ugnį židinyje, kalbėdavo: Šventoji Ponike (Ugnele), aš tave gražiai palaidosiu, kad nesupyktum. XIX a. pabaigoje užrašyta nemažai maldų klojant patalą ugniai: Ugnele Gabija, gulėk užklota šventais patalėliais; Šventa Gabieta, neaukštinkis, neplatinkis, kaip dievo palikime, taip ir mūsų gyvenime ir pan. Gerbiama buvo ne tik židinio ugnis, bet ir vieta, kur lauke ugnis kūrenta. Palikdami šią vietą, žmonės ją sutvarkydavę ir peržegnodavę. Nesutvarkytą lauke kūrentą ugnį išnešiojanti pikta dvasia — velnias, kuris gališ ką ir uždegti.

P. Dundulienė mini, kad žmonės įsivaizdavo ugnį turinčią akis. Jei jos užpilamos nešvariu vandeniu, užkrečiamos. Užteršta ugnis turėdavusi daug valytis, daug dirbti. Paprastai už tokį nuskriaudimą ugnis keršydavusi. Buvo draudžiama ugnį teršti ją mindžiojant, mėtant purvais ir kt. Mėtančiam iš ugniakuro žarijas ir mindančiam jas kojomis po mirties velniai kišią žarijas po oda. Spjaudančiam į ugnį velniai duosią palaižyti karštą keptuvę ar plytą. Paplitęs tikėjimas, kad židinio bendruomenės laimė, gerovė priklauso nuo jos amžino degimo. Užgesusi ugnis buvo laikoma mirtimi. Ypač saugodavo, kad ugnis neužgestų žiemos švenčių metu. Tuo metu esą aplink buvę daug antgamtinių baisių⁶².

Su ugnimi susiję dievai priklauso hierarchiškai skirtingiems lygmenims. Žemesnė pakopa — namų dievai: Gabija, Gabjautis, vėlės, aitvarai, kartais velniai. Jie garbinami namuose, yra privatūs. Aukštesnė pakopa — bendruomeniniai, visuotinio pobūdžio dievai: Perkūnas, Saulė, Aušrinė. Kai kurie žemesnieji dievai gali išreikšti aukštesniųjų dievų valią sumažintoje erdvėje. Krikščionybė savo religijoje turi ugnies kultą ir jos globėją šv. Agotą. Šventos Agotos dieną šventindavo druską ir parėję namo jos berdavo į ugnį, kad ši neišeitų iš namų. Kitur į ugnį įmesdavo šventintos Agotos duonos.

⁶¹ Beresnevičius, G. *Lietuvių religija ir mitologija*. Vilnius, 2004, p. 232.

⁶² Dundulienė, P. *Pagonybė Lietuvoje*. Vilnius, 1989, p. 112-117.

Ugnies kultas vis kitokia forma gyvavo iki praėjusio šimtmečio.

Pasaulio kūrimo metu gyvos esybės atsiranda iš kibirkštelių, dėl ugnies prasideda svarbūs kosmogoniniai procesai. Mitologiškai tai, kas buvo pradžioje, atsikartoja ir pabaigoje. Taigi jei gyvastis ar kosminiai esiniai laikų pradžioje atsiranda iš ugnies, tai mirusiojo paguldymas į ugnį užbaigia kosmogoniją. Sovijaus mitas pasakoja apie mirusiųjų deginimo ritualo atsiradimą, t.y. pagrindžiamas mitologiškai. Sovijus laidojamas trimis būdais: kasamas žemėn, keliamas į medį ir deginamas. Pastarasis būdas jam pasirodo geriausias ir Sovijus tampa vėlių vedliu ir įsteigia mirusiųjų deginimą. Sovijaus mitas iš esmės rodo precedentines religinių steiginių akimirkas, fiksuoja kultinius steiginius, kurių centre — Perkūnas ir ugnis⁶³.

Lietuviai tikėję, kad žmonėms ugnį suteikęs dievas Perkūnas, išskėlęs ją savo kirvuku ar kitais būdais griausmo metu ir pasiuntęs žemėn su žaibu. Lietuvių liaudies vaizdiniuose tikrieji ugnies šeimnininkai buvę požemio valdovai. Yra užrašyta nemažai sakmių, kai iš velnių buveinės — pragaro — ugnį vagia Dievo pasiūsti paukšteliai. Minimimi ir kiti ugnies šeimnininkai, iš kurių ugnis pavagiama ar gaunama už kokį nors atliktą darbą.

Mitinė ugnies sfera nėra uždara mitinė erdvė. Mitų vaizdai retai yra vienaplaniai. Konkrečios figūros dažnai siejamos su skirtingais mitiniais turiniais. Tai skatina kalbėti apie mitinių fenomenų ambivalentiškumą. Metaforinė ugnis reiškiasi kultūriniais kodais, slėpdamasi už augalų, gyvūnų ir pan., ir atpažįstama iš jai būdingų požymių — karščio, spalvos ir kt. Dažniausiai ugnies metaforos liudija dviejų dievų — Saulės ir Perkūno — ugnines kvalifikacijas.

Metaforinę ugnies paradigmą sudaro daugybė mitinių figūrų. Ne viena jų jau nagrinėta. G. Beresnevičius yra nagrinėjęs kryžiaus sąlytį su ugnimi. Ugninis turinys gali būti išreiškiamas įvairiomis mitinių kodų figūromis: raudona rožė, boružė ar žaizdomis. Nepaisant išraiškos skirtingumo, šios figūros metaforiškai siejasi su ugnimi savo spalva, forma, karščiu. Liepsnojanti ugnis asocijuojasi su sodriai raudonai žydinčiais augalais. Saulė mitiškai vaizduojama kaip raudonai pražydusi rožė. Tai ugninė, raudona saulė, kuri spinduliuoja karštį, degina⁶⁴.

Fiziologinė ugnies raiška yra kraujas. Seniausia ugnies forma — deganti ugnis, kilusi iš nežmogiškų (dieviškų ar demoniškų) būtybių kraujo, plg.: „Paėmė Liucipierių toks pyktis, kad

⁶³ *Mitologijos enciklopedija*. II t. Vilnius, 1999, p. 247-250.

⁶⁴ Vaitkevičienė, D. *Ugnies metafora*. Vilnius, 2001, p. 45.

ėmė jis kočiotis voliotis po žemę. Jo kraujas virė, degė iš pykčio. Iš čia ir pasidaręs pragaras“ (4,43).⁶⁵

Rožės ir kraujo metaforos gali transformuotis viena į kitą. Tai perėjimas iš gyvenimo į mirtį. Mirštančio žmogaus kūno ugnis (kraujas) transformuojasi į botaninę ugnį (rožę) — „Kur kraujas tiško, ten rožė dygo“. Mirties ar laidojimo vietoj išdygusi rožė ženklina ugninę vėlės prigimtį. Mirusiajam pakeisti būseną padeda ir ugnis tikruoju pavidalu (žaibo ugnis) — jei žmogų užmuša Perkūnas, tai jis čysčiuj nebus, jau per jį yra ugnis ėjus. Jeigu kraujas yra skysta ugnies forma, tai auksas yra kietoji ugnis. Daugelis ugninių būtybių tautosakoje reiškiasi auksinių pinigų forma — Saulė žarstanti auksines monetas, klajojančios žaltvykslės ir pan. Ugnis transformuojasi į pinigus ir atvirkščiai — pinigai pavirsta degančiu laužu, o iš žarijų pilno puodo byra auksinės monetas. Apeigose taip pat galima rasti ugnies ir pinigų vaizdinių sąlytį. Šokinėjant per Joninių laužą, tikimasi daug pinigų.

Transformacija vyksta cikliškai: *vanduo keičia ugnį, gyvenimą — mirtis*, ir atvirkščiai. Žmogaus gyvenimo ciklas, pasak D. Vaitkevičienės, mitiškai koreliuoja su periodiškais dievų gyvenimo įvykiais, mitiniais ugnies ir vandens vyravimo tarpsniais. Kosmogoninio akto atkartojimas, besikeičiantis nykimo ir kūrimo procesas, leidžia ugnį ir vandenį laikyti pagrindinėmis kosmogoninėmis substancijomis, kurias pasitelkus konstruojama mitinių pavidalų įvairovė⁶⁶.

1.3.4. Oro elementas

Oras nėra savarankiška stichija. Kaip žemė negali būti be vandens, taip oras be ugnies ir atvirkščiai. Oro ir ugnies stichijos yra susipynusios ir veikia viena kitą. Jis yra ugnies atsiradimo priežastis ir sąlyga, ugnies pasireiškimo galimybė. Oras — tai ugnies kuriama aplinka, kurios dėka gali savo galimybes gali atskleisti žemė, žmogus, atsirasti gyvybė. Jei ugnis — pradžios taškas (Prometėjo mitas), švytintis žaibas, įžiebęs Pasaulio laužą, tai oras — šios dvasios buvimo erdvė bei pirmasis sielos kūnas bei apvalkalas.

Oras pirmiausia pasireiškia kaip skaidrus ir bespalvis, tačiau tam tikrais momentais jis gali spindėti įvairiomis spalvomis, kurios atskleidžia kūno, psichikos bei dvasines kiekvienos būtybės savybes, rodyti aplinkos įtaką būtybei.

⁶⁵ Ten pat, p. 43.

⁶⁶ Vaitkevičienė, D. *Ugnies metafora*. Vilnius, 2001, p. 156.

Oras daugelio veikslių ir įvykių priežastis: ežero raibuliavimo, dūmų plevėnimo, paukščio skridimo. Paukštis nuo seno yra tapatinamas su dvasios įvaizdžiu. Tačiau paukštis yra gyvas tik ore, tik čia jis gali parodyti savo galimybes.

Tačiau oro galių kovos, sūkuriai, kilimai ar kritimai — uraganai, audros, viesulai — turi griaujamąją jėgą: lupa stogus, laužo medžius, užpusto smeliu kaimus, naikina gyvybę. Kaip ugnis, taip ir oras gali būti ir geras, ir blogas. Jis mainosi ir keičia savo materiją, sudaro unguinius su kitais elementais, pinasi su jais.

Nematoma oro dalis yra dar sudėtingesnė nei matoma — tai vėlių, dvasių (elfų, fėjų) pasaulis. Žemiškai sąmonei oras — tai terpė, kuria kylama į dangų link žvaigždžių, Saulės ir Dievo. Tačiau einant prie Dievo tenka pereiti dvasių pasaulį ir atsispirti jo vilionėms.⁶⁷

1.3.5. Pasaulio medis

Visus minėtus elementus, stichijas jungia *Pasaulio medis*. Jis *vertikaliajje prizmėje* skirstomas į tris dalis: šaknis — požemį, kamieną — žemę, šakas, viršūnę — dangų. Pasaulio medžio kultas išsirutuliojo iš gimininėje santvarkoje susidariusių medžio kulto vaizdinių: medžių totemų, dvasių buveinių. Tam turėjo įtakos vaisingumo kultas bei amžinumo vaizdiniai. Tai nepaprastas šaltinis įvairiems archajiniams užkalbėjimams, mitams, tikėjimams, glaudžiai susietiems su to meto vaizdiniais, tirti. Visata žalvario amžiaus mituose vaizduojama kaip Pasaulio medis, augantis sakrališko pasaulio centre. Šis medis jungia dangų, žemę ir požemį. Pasaulio medžio sakralumo esmė yra ta, kad jis jungia tris visatos pasaulius. Medis vaizduojamas nepaprastai didelis, šakomis apgobiantis pasaulį, šaknimis pasiekiantis žemės gelmes. Jo viršūnėje – saulė, mėnulis, žvaigždės, dangaus paukščiai (dažniausiai erelis), šakose gyvena gyvuliai, iš po šaknų trykšta gyvybės ir išminties šaltinis. Po medžiu gyvena žalčiai ir gyvatės. Šis medis jungia gyvuosius ir mirusius, praeitį, dabartį ir ateitį, jis yra išminties ir nemirtingumo bei paslaptinumo simbolis⁶⁸. Jis augęs ant aukšto kalno, kur teka devynios upės, pasaulio krašte.

Lietuviai pasaulio medžiu laikė uosį, ažuolą, ievarą ir kai kuriuos kitus medžius. Anot mito, Pasaulio medis uosis atsiradęs iš žmogaus, kurį dievai pavertę medžiu, taip atlyginę už jo dorybes. Ažuole, kaip ir uosyje, gyvena visa žinantis erelis. Ažuolas buvo skirtas graikų

⁶⁷ Plg. Ambraziejienė, R. *Ženkla. Įvaizdiniai. Simboliai*. Kaunas, 2004, p. 96-98.

⁶⁸ Dundulienė, P. *Gyvybės medis lietuvių mene ir tautosakoje*. Kaunas, 1994, p. 10.

dievui Dzeusui, lietuvių dievui Perkūnui. Šie dievai pasivertę ereliu, kuris, tupėdamas, medyje sukūrė dangų, žemę ir vandenyną. Ažuolų Lietuvoje būta daug ir rašytiniai šaltiniai mini šventas ažuolų giraites, vadinamas dievų namais.

Lietuvių tautosakoje išreikšta archainė žmonių pasaulėjauta, kad miręs žmogus neišnyksta, bet pavirsta medžiu. Taip išreiškiama žmogaus amžinumo idėja.

Mitologijoje žinomas ir *horizontalus Pasaulio medis*: vakarų pusė „representavo pasaulio medžio šaknų (kelmo) sferą, vidurio — kamieno, o rytų — šakų, viršūnės“⁶⁹. Vakarų srities mitologijoje iškeliamas požemio dievas, vidurio — žemės, o rytų — dangaus dievai. Horizontali struktūra siejama su ritualu ir jo dalyviais. Horizontali Pasaulio medžio struktūra modeliuoja ritualą, ji pateikia ne tik aukos objektą, bet ir subjektą. Horizontali schema modeliuoja skaičių santykį, metų laiką, paros laiką. Su šiuo medžiu susiję ir savaitės dienos. Skaičius septyni lietuvių mitologijoje ir tautosakoje laikomas nepaprastu (septynios medžio šakos, septyni dangūs ir pan.), turintis ypatingų galių. Horizontalaus Pasaulio medžio kultą rodo apeigos, skirtos metų solsticijoms ir lygiadieniams, kuriose neretai imituojamas pasaulio kūrimas.

Pasaulio medžiui tapatus ir *Pasaulio stulpas* bei jo dievybės, kurios tarpininkauja tarp dievų ir žmonių, dangaus, žemės ir požemio.

Labiausiai paplitęs pasaulio medžio transformacijos variantas yra *kalnas*. Jis suvokiamas kaip pasaulio vaizdas, kuriame atsispindi svarbiausieji kosminės struktūros elementai. Kalnas yra pasaulio centre. Pasaulio kalno viršūnėje gyvena dievai, vidurinėje dalyje, t.y. ant žemės, — žmonių giminė, o kalno apačioje gyvena gnomai, nugalėtos pabaisos, slibinai, piktosios dvasios, priklausančios požemio karalystei.

Taigi *Pasaulio medžio variante susijungia visos svarbiausios stichijos*: ugnis ir oras - viršuje, žemė - viduryje, vanduo – apačioje. Kiekviena žemės sfera yra siejama su tam tikrais gyvūnais ir būtybėmis. Kitoje darbo dalyje mėginsime išsiaiškinti, kokiomis reikšmėmis svarbiausi žemės, oro, vandens, ugnies stichijų ir pasaulio medžio įvaizdžiai atsiskleidžia K. Bradūno eilėse, kaip jie kinta, kokius reikšmių ansamblius sudaro.

⁶⁹ Beresnevičius, G. *Lietuvių religija ir mitologija*. Vilnius, 2004, p. 222.

2. MITOLOGINIAI ĮVAIZDŽIAI K. BRADŪNO POEZIJOJE

2.1. STICHIJOS K. BRADŪNO POEZIJOJE

Tik dabar žmogus gyvena atsiskyres, atsiribojęs nuo gamtos. Senovėje žmogus buvo neatskiriama gamtos dalelė. Pirmykštėse bendruomenėse žmogus gamtą gerbė, suvokė ją ne kaip tam tikrų priemonių, kurios lengvina jo buitį, rinkinį. Jis bendravo su gamta kaip su gyvu, pasižyminčiu tokiomis pat savybėmis kaip ir jis pats subjektu. Ypatinga pagarba rodyta gamtos stichijoms.

K. Bradūno poezijoje temos jungiasi, pereina veina į kitą, įvaizdžiai keičia prasmes, kol ateinama iki siekiamo tikslo. Senieji įvaizdžiai, simboliai, ženklai įgauna naujas prasmes, perkeliama į dabartį.

2.1.1. Žemė

Žemė – centrinis K. Bradūno poezijos vaizdinys. K. Bradūnas – egzodo rašytojas, t. y. praradęs savo žemę. Poetas išpažįsta eilėraščių rinkinio *Pokalbių su karaliumi* pabaigoje savo lemtį – „duota mano *tremties*⁷⁰ mieste Čikagoje <...>“⁷¹. Tačiau, kaip pažymi H. Nagys, kuriantieji Lietuvoje ir tremtyje yra „vieno ir to paties medžio šakos broliai, kalbą ta pačia kalba tai pačiai vienai ir vienintelei savo gimtai žemei“⁷². Taigi K. Bradūnas kalba savo gimtai žemei.

K. Bradūno poezijoje žemė yra ir konkreti žemė, t. y. tokia, į kurią poetas žiūri ūkininko žvilgsniu, ir sakralizuota gimtoji žemė, Žemė-Motina. K. Bradūno žemė, kaip pažymi J. Riškutė, išaugina simbolines reikšmes, artėja prie „žemės religijos“⁷³.

Ankstyvojoje K. Bradūno poezijoje žemė – tai *Terra Mater*:

Auklėtas mano glėby, iš mano krūčių tu penėtas

(Žemė, I, 250)⁷⁴

⁷⁰ Pabraukta mano – J.R.

⁷¹ Bradūnas, K. *Sutelktinė*, I dalis, Vilnius, 2001, p. 585.

⁷² Nagys, H. *Apie „Žemę“*, *Lietuvos balsą ir grįžimą į Tėvynę*. Vilnius, 1988. Pabraukta mano – J.R.

⁷³ Plg. Riškutė, J. Lietuviško žodžio sakytojas. *Bradūnas, K. Iš grumsto ir iš dvasios*. (Sud. J. Riškutė). Kaunas, 1994, p. 9.

Vėlyvajai kūrybai priskiriamame eilėraštyje „Grėsmė“ (p. 31) Žemė taip pat vaizduojama kaip gimdytoja, tačiau tuo pat metu primenama, kad ji gali būti ne tik gyvybės lopšys, bet ir amžinojo poilsio vieta:

*Be nuometo ir be vainiko,
Suklupusi ties lopšeliu, lyg ties grabu,
Žemė gimdytoja sukliko
Atominiu siaubu – – –*
(Grėsmė, II, 31)

Kapas pirmykščiams žmonėms asocijavosi su gimda⁷⁵, todėl dėsninga, kad milžinkapyje (eil. Milžinkapis, p. 228), kapuose tęsiasi gyvenimas, plg.:

*Klausai – lyg šnekintų tėvai –
Tai mano urnų pelenai.*
(Milžinkapis, I, 228)

*Jeį prakasi rausvą molį,
Prakalbės kalnai.*
(Kapinės, I, 306)

*Juk žemė mus taip mylėjo,
Jog apkabino be kapo,
Kad nieko neliktų kitiems.*

*Dabar prisikeliant
Mirtis ir žemė
Vedas už rankų kaip seserys.*
(Seserys, II, 350)

Kaip pažymi M. Eliade, mirtis simbolizuoja sugrįžimą į motinos iščias ir gemalo būklę, kuri pagal pirmykštę sąmonę turi kosmogonijos, gimimo prasmę – „<...> užuomazginis būvis tolygus laikinam sugrįžimui į potencialumą, prokosmiškumą“⁷⁶. Kaip rašo M. Gimbutienė, senieji europiečiai savo mirusiųosius laidodavo suriestus embriono poza, kiaušinio pavidalo kapuose, ir tai „simbolizavo grįžimą į Deivės Motinos kūną, kad mirusysis vėl atgimtų“⁷⁷. K. Bradūno eilėraštis „Druska“ – savotiška kosmogoninio mito kartotė, plg.:

Kai pavirsiu juodąja druska

⁷⁴ Čia ir visame darbe cituojant eilėraščius nurodomas eilėraščio pavadinimas, „Sutelktinės“ tomo numeris (anktyvoji lyrika – I., vėlyvoji – II) ir puslapio numeris.

⁷⁵ Plg. Eliade, M. *Šventybė ir pasaulietiškumas*. Vilnius, p. 1997, p. 139.

⁷⁶ Eliade, M. *Šventybė ir pasaulietiškumas*. Vilnius, 1997, p.134.

⁷⁷ Gimbutienė, M. *Senoji Europa*. Vilnius, 1996, p. 117–118.

*Požemio puotoj,
Kai ateis girtos apynio šaknys,
Ieškodamos kartumo,*

*Vėl atliepsiu tau,
Geroji drauge.
Klausyki – čiulba
Pūdymuos vyturys.*

(Druska, I, 374)

Žemės vaizdinys figūruoja kosmogoniniuose mituose, kur pasakojama apie žemę ir dangų, iš kurių kilo visata. Beveik visų tautų mitologijose aptinkama personifikuota deivė žemė ir dangus, jos vyras⁷⁸. Kaip rašo Pr. Dundulienė, „Žemės apvaisinimas mūsų protėvių buvo siejamas su pirmojo pavasarinio griaustinio dievo pralietu vandeniu – lietumi. Tuomet tariamai išmestam Perkūno kirvukui buvo priskiriama ypatinga vaisingumo galia“⁷⁹. Ši mitą K. Bradūnas parafrazuoja eilėraščiuose „Audra Lietuvoje“ ir „Metamorfozė“:

*Išdidus Perkūnas atidunda
Giriosna svaidydamas žaibus.
Žemė jau pavasario pagundoj
Praskleidžia žaliuojančius rūbus.*

(Audra Lietuvoje, I, 223)

*Jau šilo ošiančias viršūnes
Plaka pirmi audros lašai.
Žemele motina – žiniūne,
Ar nepažįsti? Pamišai?*

(Metamorfozė, I, 283)

Rinkinio „Maras“ eilėraštyje „Motina“ taip pat akivaizdus žemės antropomorfizavimas, tačiau čia žemė nevaisinga:

*Žemė nevaisinga ir nuoga
Guli tarp juoduojančių miškų,*

(Motina, I, 205)

Iš senosios baltų pasaulėjautos K. Bradūno poezijoje perimtas žemės – deivės Žemynos – įvaizdis:

*Žemenėle-motinėle rūpestinga,
Sušukuok javų lygiuosius laukelius.*

⁷⁸ Plg. *Мифы народов мира*. Т. 1, Москва, 1997, с. 466.

⁷⁹ Dundulienė, Pr. *Pagonybė Lietuvoje*. Vilnius, 1989, p. 88.

*Motinėlė-Žemynėlė rinko rinko
Saulės klėty aukso grūdėlius.*
(Protėvio malda, I, 226)

*Pridengus dangų juodą,
Žemyna atsiduoda
Siūbavime rugių.*
(Joninių vakaras, I, 368)

Eilėraščių cikle „Apeiginė“ K. Bradūnas pirmiausiai pateikia stilizuotą liaudies dainos posmą ir pats interpretuoja pateiktąjį posmelį:

*Kaip tu sėjai, Žemyna,
Žemynėle, rugėlius?
– Burtų žodį tardama,
Aplink save berdama.*

*Basos brydės brenda per sėjimą,
Geria grūdus dirva.
Aš grįžau į senolių tikėjimą,
Ir mano galva
Guli ant motinos kelių...*
(Apeiginė, I, 271)

Pirmuoju posmu tarsi kreipiamasi į Žemyną, kitame posme veikia jau kitas veikėjas – artojas, tačiau toks artojas, kuris tiki Žemynos–motinos galia, jos jėgomis, savotiškai susitapatina su ja.

K. Bradūno personifikuota žemė ambivalentiška, ji gimdanti, maitinanti, bet ir keršijanti:

*Mano protėvis mirė badu –
Nežinau už ką keršijo žemė.*
(Badas, I, 365)

K. Bradūnas žemę nusako daugeliu kitų žodžių: *lanka, ganykla, pieva, dirva, dirvonas, dirvožemis, palaukė, pakriūtė, smėlynas, smiltynas, kopos, kalva, piliakalnis, kalnas, kalnelis, dauba, pūdymas, šlaitas, pašlaitė, pakalnė, papėdė, klonis, slėnis, laukas, galulaukė, ganykla, dobiliena, bulvienojai, vasarojus, pasėliai, daržas, kapinynas, kapinės, senkapiai, milžinkapiai*. Vaizduojamas ne tik konkretus Lietuvos peizažas. Dažniausiai šiais konkrečiais įvardijimais K. Bradūno žemė atsiskleidžia savo paslaptimis, savo mitologine ir istorine praeitimi (plg. *žemė atnašauja, žemė baudžia*, ir t. t.), pavyzdžiui:

*O, jaučiu ... tai žemė atnašauja
Girių Dievo garbei ir mane.*

(Šventoji versmė, I, 222)

*O žemė ir baudžia ir teisina
Ir užpila smiltim tyrom.*

(Ūkininkai, I, 122)

Pagrindiniai K. Bradūno kūrybinės pasaulėjautos metmenys – nuolatinės pagonybės ir krikščionybės motyvų jungtys, jų sintezė. Šviesiajam K. Bradūno lyrikos pasaulėvaizdžiui ir ankstyvojoje, ir vėlyvojoje lyrikoje disonuoja ir jį griauna žemės kančios tema. Poetas vartoja liūdesį, skausmą reiškiančius žodžius (*žemės liūdesys, žemės skausmas, žemės šauksmas, žemė dreba, žemė rauda, žemė verkia*), pavyzdžiui:

*Žemė drebėdama laukia
Arba lašelio rasos gaivalingos,
Ar paskutiniojo smūgio...*

(Liūdnas pavasaris, I, 198)

*Viską gavau iš tavęs,
Žeme žemuže.
Palaimink mirties vestuves,
Žeme žemuže.*

*Sujunk mudviem rankas,
Žeme žemuže.
Tegu su žiedu užkas,
Žeme žemuže.*

(Žemiškoji litanija, II, 270)

Apibendrinant pasakytina, kad, K. Bradūnas kalba apie žemę ne iš stebėtojo pozicijos, bet paties žemdirbio, kasdien besiliečiančio prie žemės, lūpomis. Poeto mintis išsako paprastas žmogus, kuriam būdinga paprasta pasaulėžiūra, pagoniško tikėjimo tiesos. Todėl lyginant ankstyvosios ir vėlyvosios poezijos žemės įvaizdžius pastebima, kad jie yra beveik tapatūs. Žemė šventa, maitinanti, padedanti atgauti jėgas, priglaudžianti amžinajam poilsiui. K. Bradūnas kuria versiją apie žmogaus sukūrimą: žmogus buvo žemės dalis, dievas jį atplėšė iš jos ir išskyrė iš gamtos, suteikdamas gyvybės kibirkštį. Nors vėlyviausioje lyrikoje, kaip

teigė J. Riškutė, K. Bradūno žemės vaizdinys abstraktėjo, tolo nuo arimo ir artojo išgyvenimų⁸⁰, tačiau žemė ir čia plačiąja prasme siejama su žmogaus ir tautos egzistencija.

2.1.2. Vanduo

Svarbią vietą tiek ankstyvojoje, tiek vėlyvojoje K. Bradūno poezijoje užima vanduo ir jo svarba žmogaus ir gamtos gyvavime. Vanduo – viena iš pagrindinių stichijų, vaizduojama kaip jungiamoji grandis tarp pasaulio sandaros klodų, žymi ir pasaulio, ir žmogaus gyvenimo pradžią bei pabaigą, sukuria naujas formas gamtoje, jas griaua ir ardo.

Kaip pažymi Br. Stundžienė, „vanduo laikomas polivalentišku simboliu. Vienas prasmų sluoksnių tiesiogiai priklauso nuo skirtingo vandens pavidalo<...>“⁸¹. K. Bradūno poezijoje vanduo ir jo atitikmenys patvirtina teiginius dėl vandens funkcijų skirtingumo.

K. Bradūno poezijoje vanduo reiškiasi įvairiais pavidalais:

*Šitie klodai plaunami šaltinių –
Jie nesenka,
Niekad neužšąla
Jų vandeniui vėlės prie stalo
Šlakstosi, baigdamos apeigas –
Tai motinų ašaros.*

(Milžinkapiai, I, 289)

Vanduo gali būti naikinantis. K. Bradūnas, pasitelkdamas mitologinius įvaizdžius, poezijoje reflektuoja istorinę patirtį, o ji skaudi, todėl aktualizuojama negatyvi vandens reikšmė:

*Mūsų ainiai troškulio mirs.
Bet gentis šaltiniu neužanka,
Tik vaitodama pakelia ranka
Pirmagimių Krikštui,
Bado komunikacijai.*

(Badas, I, 365)

Nors vanduo gali būti ir ardanti jėga, jis net nedalomas nuo žemės, nėra suprantamas tik kaip pasaulio perversmo priežastis:

Nebijoki tvano –

⁸⁰ Plg. Riškutė, J. Lietuviško žodžio sakytojas. *Bradūnas, K. Iš grumsto ir iš dvasios.* (sud. J. Riškutė) Kaunas, 1994, p. 9.

⁸¹ Stundžienė, Br. Vandens prasmės lietuvių dainose klausimu. *Tautosakos darbai*, XI (XVIII), 1999, p. 86.

Vanduo Žemės kraujas.
(Žemės raminimas, II, 533)

Vanduo K. Bradūno poezijoje itin dažnai sakralizuojamas:

*Pagarbintas vanduo šaltinių,
Pagarbintas giliųjų šulinių,
Pavasario upių
Galingo potvynio
Ir vasaros brastų.
Palaimintas lietus...*
(Vanduo, I, 348)

*Prie gruoblėto ažuolo rymoja
Girių Dievas veidu mediniu,
Samanotos Girių Dievo kojos
Plaujamos šventųjų vandenu.*
(Šventoji versmė, I, 222)

Net ir paprastas tyro vandens lašas gali tapti šventu krikšto ar laidotuvių apeigų liudytoju:

*Ir atėjau prie šaltinio
Be kepurės, be kepurėlės.*

*Ir suburkavo vanduo,
Tartum būtų balandėlis:*

*Kur tavo krikšto drabužis,
Drobės marškinėliai?*
(Antifona VI, II, 304)

*Iš įkapių juos atpažinę,
Pašlakstėm vandeniui,
Užprašėme mišias
Už mirusius ir užmuštus,
Už visą giminę ...*
(Už visą giminę, II, 276)

Galima teigti, kad vanduo lydi žmogų nuo gimimo iki mirties. Krikštas, kaip ir mirtis, – kaitos simbolis. Tik krikštas gali būti interpretuojamas kaip perėjimas iš pagoniško pasaulio į krikščionišką, o mirtis – grįžimas į žemę, grįžimas prie savo šaknų, pirminės būsenos, senajo pasaulio. K. Bradūnas ne viename vėlyvosios kūrybos eilėraštyje primena senąjį paprotį prieš mirtį nuplauti kojas, pvz.:

*O mes vis tiek
Prie skaidrių vandenių –
Prie trijų tėviškės upių
Mazgojam kojas po kelionių,
Mazgojam kojas kelionei.*
(Žemininkų upės, II, 388)

Gyvybei palaikyti pakanka tik duonos ir vandens. Duona – tai lyg mūsų kūnas, vanduo – kraujas:

*Valgykite ir gerkite – tai viskas,
Tai mes patys – duona ir vanduo.
Ir atėjo ūbaudamas miškas,
Ir atsiklaupė pažadintas akmuo.*
(Susitikimas Kiršuos, II, 248)

Duonos ir vandens/ vyno, kūno ir kraujo vaizdiniai kyla iš vieno pagrindinių krikščionybės ritualų: aukos – mišiu, kur duona ir vynas tampa kūnu ir krauju.

Vanduo ir ankstyvojoje, ir vėlyvojoje K. Bradūno poezijoje reiškia apsivalymo ir įkvėpimo šaltinį, kartu tai moteriškojo prado stichija, suteikianti vientisumo ir gelmės reikšmę viskam, kas prisiliečia prie jo, pvz.:

*Nei kunigas, nei žynys nesu, Viešpatie,
O semiu krikšto vandenį giesmei.*

*Mėnulis ir saulė tebūna
Krikšto tėvai mano žodžiams.*

*Prie šaltinių ir upių šventųjų
Jie stovi baltais drabužėliais.*

*Kas paims išsausos ašaravės
Žodžiams ašarų druską.*
(Antifona I, II, 244)

Jis ne tik palaiko gyvybę, bet ir įkvepia kūrybai, suteikia jėgų nepamiršti savo pradžių pradžios, pvz.:

*O riebioji georgikų žeme
Ir tėviške poeto...
Gal ten jis iš upokšnio semia
Ir geria, geria iš lėto
Tartum gyvastį sultis gimtinės,
Kuri jam atimta,*

O vis tiek šventa.

(Vergilijaus gimtinėje, II, 413)

Vanduo – gamtos dalis. Gamta apsivalo vandeniu. Tai gaju pagoniškuose tikėjimuose. Tačiau K. Bradūno poezijoje akivaizdi ir krikščioniška vandens simbolika. Apvalantis vanduo – tai krikšto vanduo:

*Žalios kalvos, kryžių apstotos,
Prašosi Krikšto
Ir subrenda basos
Į šventąjį ežerą.*

(Tėviškė, I, 361)

K. Bradūno poezijoje vanduo gali būti grynas, apvalantis:

*Aš apglėbsiu kalnelį,
Šaltąjį patalėlį,
Kad kapeliai sušiltų,
Kad rasužė nubirtų,
Kad žolelė žydėtų.
O-ooo!
O tu, mano sūneli...*

(O tu, mano sūneli, I, 311)

Apvalo jis ir todėl, kad taip galimas žmogaus prisikėlimas naujam gyvenimui, perėjimas į kitą materiją, pvz.:

*Pavilgau pirštą ir žegnojuos –
Mano krikšto vanduo,
Šaltas gurkšnis rugpjūtėje,
Namu pašlakstymo lašas,
Mirusio veido rasa,
Prisikėlimas.*

(Vanduo, II, 312)

Vaizduojamas ir vandens virsmas, lemtas skaudžių istorinių patirčių. Taigi mitologiniai įvaizdžiai tampa priemone stilizuotai išreikšti istorinę tikrovę, pavyzdžiui:

*Duok man šalto šulinio vandens
Iš tamsios senolių priemenės –
Bus tvankioj kelionėje lengviau.
Ir qsoť sklidiną griebiau...
O nutiško į rankas, į saujas
Ašaros ir kraujas.*

(Ištroškus, I, 239)

K. Bradūno poezijoje prisimenamas Perkūno mitas:

*Jau šilo ošiančias viršūnes
Plaka pirmi audros lašai.⁸²
Žemele motina – žiniūne,
Ar nepažįsti? Pamiršai?*

(Metamorfozė, I, 283)

Taigi K. Bradūno poezijoje labai savitai, pasitelkiant žmogaus patirtį, motinos gimdymą, parafrazuojama kosmogonio mito dalelė:

*Mano motina mane ten gimdė,
Nemunan įsmeigusi vyzdžius.
Apkabinus griūvančius kryžius,
Šaukia ji, kaip Eglė, baltą vilnį...
Ir didžiulė upė artipilnė
Liejasi dundėdama širdin.⁸³*

(Molio krantas kvepia rūgščia duona, I, 316)

Taigi vanduo K. Bradūno poezijoje išryškėja kaip ritualinė, maginė stichija. Šiai pirmapradei substancijai priskiriama galia apvalyti, kurti. Taip išreiškiama archajiška pasaulėjauta, tačiau ji suderinta su krikščionybės tiesomis (Krikšto, Paskutinio patepimo sakramentų prasmėmis).

2.1.3. Ugnis

Kaip ir vanduo, ugnis K. Bradūno poezijoje įgauna sakralumo. Ugnis ir vanduo yra dvi opozicinės kosmoso stichijos. Ugnis, būdama gyvybės nešėja, gali ją ir naikinti. Gali sušildyti, išgydyti, bet gali ir atnešti šaltą mirtį. Kaip ir vandeniui, ugnies stichijai priskiriamos panašios funkcijos: jos abi apvalo nuo sutepimo, kerų, blogio, nešvaros, atbaido piktašias dvasias.

K. Bradūnas, personifikuodamas ugnį, pasitelkia ugnies dievybės įvaizdį:

*Amžinybei šventą liepsną blaškant,
Aš gyva Gabijoje lieku...*

(Jaunamartės ugnies malda, I, 225)

⁸² Pabraukta mano – J.R.

⁸³ Pabraukta mano – J.R.

Ugnis įvardijama pagal pagonišką tikėjimą jaunamarte, Gabija, šventa liepna. Ji apibūdinama kaip mistiška genties įkūrėja:

*Veda ugnis mano kiltį
Pažadėtąją Žemę,
Į Pirmapradį Žygi.
(Ugnis, I, 347)*

Žmogaus buvimas prie ugnies yra intymus, nuo jos priklauso žmogaus egzistavimas, pvz.:

*Aš gyvenau tarpe ugnies ir vėjo.
Ir man nebuvo jokia staigmena
Klausytis, ką liepsna kalbėjo
Nuogai vidurnaktyje nusirengdama.*

*O mirštu tarp šalnos ir sniego,
Ir man taipgi jokia staigmena
Klausytis, kaip ramiai užmiega
Be vėjo paryčiu liepsna.
(Be staigmenos, II, 25)*

Ugnis – ne tik būties sąlyga, bet ir maitintoja:

*Nebijoki ugnies –
Pelenai tavo duona.
(Žemės ramimas, II, 533)*

Ugnimi K.Bradūnas visuose savo kūrybos perioduose primena pagoniškojo tikėjimo tiesas: laidojimo apeigas, sugrįžimą į pirmapradę būseną, žemės iščias, pvz.:

*Angis
Atgis
Duobės dugne
Balta ugnia⁸⁴
Ir drabužiais
Gražiais
Pagiružiais
Pareis
Vėlelė Klajūnė.
(Namai, I, 352)*

⁸⁴ Pabraukta mano – J.R.

*Noriu pavirsti duona,
Raugu ugnyje.
(Malimo malda, I, 366)*

Kaip vandeniui, taip ir ugniai, poetas suteikia sakralumo. Ugnis – išskirtinis ženklas, jungiantis skirtingas stichijas, sulydantis nejungiamas materijas:

*Kas tas, kurs atėjo su žalčiu,
Ir tas su kryželiu,
Su gintaro rožančium,
Su vainiku gėlių..
Visi, aplieti ugnia,
Žiūri į mane.
(Sapnas Žemaičiuose, II, 260)*

Ugnies ir jos atitikmenų įvaizdžiai ritualizuoti, paklūsta pagoniškajai pasaulėvokai. Su ugnimi susiję aukojimo dievams ritualai, pvz.:

*Alkų apeigoje
Pelenu virsti
(Bulvienojai, I, 381)*

*Dūmai ir liepsnos aukų užuovėjai kyla į dangų
(Auka, I, 258)*

*Paskutinė senolio klumpė
Neišmesta per tvorą,
Pagarbiai paskirta ugniai –
Paskutiniam duonos kepimui.
(Temos variacija, II, 51)*

Bradūnas savo poezijoje dažnai jungia duonos ir ugnies motyvus. Iš pirmo žvilgsnio tai – visiškai skirtingų materijų, skirtingų stichijų elementai. Rugiai auga saulėje bei Lietuvoje ir per ugnį tampa duona, kuri tapatinama su kūnu. Tiek rugio augimas Lietuvoje ir žemėje, tiek duonos kepimas ugnyje yra žemdirbiui šventa apeiga. Ugnis gretinama su iš žemės kilusia duona, abu elementai sakralizuojami, parodoma jų svarba žmogaus egzistavimui. Tiek per ugnį, tiek per duoną aukojama dievams, prašoma malonės, artėjama prie dievų. Prometėjas vogė ugnį iš dievų ir ją nešė į Žemę žmonėms. Šie taip priartėjo prie dievų. Duona, mišiu metu tapdama Kristaus kūnu, taip pat suteikia žmogui dieviškumo, einama prie žmogaus ir Dievo vientisumo.

Ypatingą santykį su ugnimi atspindi ir mažybinės jos formos: ugnelė, žiburėlis ir pan. Tai parodo ugnies artumą ir svarbą žmogui, pavyzdžiui:

*Devynios dienos,
Dešimta naktis,
Kai ugnelės nekūriau,
Nedegiau žiburėlio,*
(Budynė, I, 387)

*Dūmuoja gęsta
Blanki ugnelė,
Motulės nemigdyta*
(Našlaitis, I, 394)

*Tarp delnų namų ugnelė spindi:
Dek, ugnele, šviesk negesdama*
(Jaunamartės ugnies malda, I, 225)

Vėlyvojoje poezijoje ugnis taip pat gali reikšti skausmą, netektį, praradimus, ašaras, ir to K. Bradūnas neslepia, nes tai – dalis įkvėpimo. Ugnies motyvas tampa tiesos, apsivalymo simboliu, namų židinio ir laidojimo apeigų dalimi, nes pagonys dažniausiai buvo deginami. Atsidavimas ugnies tiesai panašus į tą atsidavimą, kurį parodė Mozei žmonės, vedami iš Egipto per dykumą paskui ugnies stulpą:

*Ir baigia nuo liepsnų apakti
Sena, kaip visata, tiesa.*
(Rašau rasoje, II, 247)

*Giliai iš po žemių –šaltinis.
Aukštai iš padangių –šviesa*
(Vardo apeiginė, II, 246)

Rinkinyje „Krikšto vanduo Joninių naktį“ ugnies ir jos atitikmenų įvaizdžiai ritualizuoti. Kaip ir ankstyvojoje lyrikoje, jie paklūsta pagoniškajai pasaulėvokai. Su ugnimi susijusios tam tikrų žmogaus gyvenimo etapų apeigos:

*Su urnom ir su žarijom
Suėjom į mirties krivūlę*
(Kritusių šermenys po krikšto, II, 249)

*Ją šaltą urną
Šiltuos delnuos?
Moliu ir pelenu
Paliesk man burną,
Ir niekas nežinos,*

*Kad savo įkapes renku
Po vandens ir ugnies apeigų.
(Už visą giminę, II, 276)*

Taigi K. Bradūno poezijoje ugnis – tai pirmiausiai namų simbolis, ritualinė ugnis. Kol dega ugnelė – tol yra namai, yra kur sugrįžti. Žemė, vanduo ir ugnis per žmogaus kasdienę maldą kilnojami iš senųjų laikų į dabartį ir atgal, iš pagoniškojo pasaulio į krikščioniškąjį. Ugnis lyginama ir net jungiama su stiklu, t.y. po ugnies žiburėliu slepiamas visa žmogaus butis, namai. Ugnis transformuojasi iš aukuro į namų židinio liepsną, į kovotojo deglą, suliepsnoja gaisru, pasirodo žaibo pavidalu kartu su perkūno griausmu, galiausiai įkūnija ir pačią mirtį.

2.1.4. Oras

Oras negali egzistuoti be ugnies, ir atvirkščiai. Oro ir ugnies stichijos yra susipynusios, lemia ir papildo viena kitą. Tik į būtį įsiliejus oro stichijai, gali atskleisti žemė, žmogus, atsirasti gyvybė. Jei ugnis — pradžios taškas, tai oras — šios dvasios buvimo erdvė bei pirmasis sielos kūnas. Oras – tai ir tylą, varpo gausmas, žodžio skambėjimas.

Oras – daugelio gamtos reiškinių atsiradimo priežastis: ežero raibuliavimo, dūmų plevenimo, paukščio skridimo. Tačiau oro galios gali, kaip ir ugnis, turėti griaunamąją jėgą.

K. Bradūnas taip pat nevengia poetizuoti oro reiškinių:

*Čia pat vakaruos jau dudena.
Gaubia dangų juoda skara.
Kyla vėjas, debesys gena –
Artėja audra.
(Sūduvos antika, II, 262)*

*Kol tolstantį juodos gondolos žiburį
Šaltas vėjas užpūs.
(Po Venecijos vasaros, II, 423)*

*Dabar ten snaudžia,
Gieda liepelė,
Vėjelio pučiama.
(Giedanti liepa, I, 452)*

*Miškai ten degė
Ir audra dundėjo.
(Lietuvoje, II, 378)*

Tiek ankstyvojoje, tiek vėlyvojoje poeto lyrikoje jaučiamas ne matomas, ne konkrečiai įvardijamas, o tik menamas ar pasąmoninis oro bei erdvės supratimas. Erdvė yra pats gyvenimas, buvimo vieta ir sąlyga. Erdvė nesutapatinama su būtimi:

*Gyvybė, kaip katė, kamuolėliu
Prie smilkstančio senelio kojų žaidžia,
Ir jis nejunta, kaip erdvė su mėnuliu
Už jo, tartum už kalno, nusileidžia...*
(Mirties ir gyvybės žaidimai, II, 264)

Erdvė K. Bradūno poezijoje yra ir dvasia, kuria tampa kiekvienas gyvas – dvasia, egzistuojanti viena, be niekieno įsikišimo ir paramos, be kitų materijų prisilietimo, tačiau neatsiejama nuo kitų stichijų:

*Kaip aš būsiu dvasia
Be žemės dvasios,
Be vandens dvasios,
Be žolės dvasios?*
(Dvasia ir duona, II, 285)

Erdvė – dvasia jaučiama visur: kapuose, medžiuose, laukuose. Ypač artima paties žmogaus sielai dvasia. Su šiuo jausmu galima pasikalbėti, patylėti, pabūti prie šaltinio, kartu gurkšnoti vandenį:

*Mano draugai jau pilkapiuose guli
Prie upių, ant kalvų ir girių gelmėse.
Randu vien pėdas saulės ir mėnulio,
Ir medžiuos ošia, šlama jų dvasia.
<...>
Laikydami drauge
Sunkų molio qotį –
Gersime tylomis
Tuo pačiu gurkšniu.*
(Susitikimas, II, 354)

*Tu praskleidi tyliai šakas...
Kažkas pasprunka pro rankas,
Padvelkęs vėsuma į veidą.*
(Panas, I, 244)

Erdvė–dvasia subendrina, nutrina gyvojo ir negyvojo pasaulių ribas, sujungia abiejų pasaulių elementus, gyvas ir menamas esybes.

Oro stichija neatsiejama nuo ugnies stichijos. Iš ugnies ritualų seka oro reiškiniai: dūmai, kvapas, spragėjimas. Todėl ir oro stichija gali būti šventa, jei jos reiškiniai kyla iš aukojimo ritualų. Dūmas tampa informacijos dievams arba kitiems žmonėms pernešėju:

*O jos tik padeda
Šventąjį runų žodį,
Kaip duoną,
Ant mūsų pagoniško,
Peržegnoto aukuro,
Ir balti dūmai
Kyla į dangų,
Kyla į dangų...*
(Skandinaviškoji apeiga, II, 515)

*Ir akyse vis vakaro vaizdas –
Saulė leidžias... sodyba... kerčia...
Krosnies dūmai dar palube sklaidos,
Kvepia duona, šilta ir šviežia...*
(Svetimoji duona, I, 142)

Bradūniškoji oro erdvė sujungia net skirtingas religijas – baltų ir keltų, pagonišką ir krikščionišką, sakralią stichiją ir buitį.

Informacijos perdavėja gali tapti ir tyla. Ji liudija apie dvasinę ramybę, žmogaus vidinę harmoniją, susivokimą, savęs mąstymą, svarbių gyvenimo momentų prisiminimą:

*Į Paukščių Tako juostą
Įrašyk savo tylą
Ir kasetę įdėki
Mano širdin.*
(Eine kleine Nachtmusik, II, 266)

*Begalinė nakties tyluma...
Rodos, šaukė kažin kur mama?..*
(Nakties tyloj, I, 135)

Oro erdvė susipina su intymia dvasios erdve, sujungia potyrius. Dvasios ramybę gali liudyti ir malonus kvapas. Nesvarbu, ar jis tikras, ar prisimintas, ar tik susapnuotas, pvz.:

*Už sienos dienos garsai trapūs
Dūžta kaip laimė gaudi...
Ir žydinčių gluosnių kvapas
Sklaidosi mano širdy.*
(Sapnas, I, 147)

Vėlyvojoje poezijoje K. Bradūnas daug dėmesio skiria žodžiui, jo laisvei ir galiai. Skambantis žodis gali sugriauti tylą, sukelti skausmą, sunaikinti storiausias pertvaras, išlaisvinti sielą, pvz.:

*O raidė vėl gyva –
Lyg legendinis paukštis,
Kyla liepsnų sparnais
Ir nusileidžia
Kalėjimo sienoje
Laisvę šaukiančiu įrašu.
(Barbarai bijo, II, 65)*

Poetas, būdamas toli nuo namų, nerimsta kaip jo minimas paukštis. Žodžiu jis bando grįžti į namus, tačiau tai neįmanoma. Belieka žodžiui nusileisti ant svetimų sienų, svetimos žemės, nes paukščio, nešančio žodį, sparnai yra ugniniai. O ugnis šiuo atveju ne įkvepia žygdarbiams, bet naikina net ir mažiausias galimybes pasiekti tikslą.

Stebuklingas liaudies žodis yra gyvas, šventas, pats randantis kelias iš širdies į širdį:

*Liaudies dainuotojai rimtoje gūžtoj
Rašė be rašto, rašė be popieriaus,
O širdimi širdin – akiai.
<...>
Tiktai raidyno jūs, lietuviški ženklai,
Įspaudžiate stebuklu mūsų veidus
Į šventą puslapių drovulę,
Tikrus kiekvienu bruožu kasdienybės,
Bet žaidžiančius amžinybe...
(Stebuklas, II, 64)*

Žodis įveikia laiką ir erdvę. Santykis su žodžiu – ne tik pagarba, bet ir akistata, pasiaukojimas. Žodžiui priskiriamos archainės kalbos funkcijos: burtų galia, išlikimas, pagerbimas.

2.2. PASAULIO MEDIS K. BRADŪNO POEZIJOJE

Pasaulio medis vertikalioje prizmėje skirstomas į tris dalis: šaknis – požemį, kamieną – žemę, šakas, viršūnę – dangų. K. Bradūno poezijoje medžio įvaizdis labai dažnas. Jam būdingi pasaulio medžio bruožai: medis išsamiai aprašomas, vaizduojamos įvairios jo vegetacijos stadijos, dažnai medis auga šventoje vietoje, pavyzdžiui, kapuose. K. Bradūno poezijoje

aktualizuoti dangaus šviesuliai, chtoniškosios būtybės taip pat sietinos su pasaulio medžio provaizdžio reliktais.

2.2.1. Pasaulio medžio viršūnė ir kamienas

Dangaus šviesulių šeimynoje svarbią vietą užėmė Saulė ir Mėnulis, planetos, Aušrinė, Vakarinė, žvaigždės, Perkūnas su žaibais. Neretai jie siejami su kitais dangaus, žemės bei požemio dievais. Jie vieni kitiems padeda, tariasi, pykstasi, mylisi, reikalui esant pagelbsti doriesiems.

Eilėraščių ciklo „Variacijos“ eilėraštis iliustruoja viršutinės pasaulio medžio erdvės kūnus. Viršūnėje šviečia skausi saulutė, aplink debesėliai, juos pakeičia mėnulis su žvaigždėmis. Eilėraštis – savita kosmogonio mito kartotė:

*Ant kalno gluosnys,
Po kalnu vanduo
<...>
Supa vėjai viršūnėlę,
Migdo ošimu.
Vai gano, gano
Skaisti saulelė
Baltuosius debesėlius;
Vai aria aria
Jaunas mėnulis
Padangių pūdymėlius.
Tai gražiai gano,
Tai stropiai saugo,
Nuo žemės pavykėja;
Tai lygiai aria,
Giliai vagoja
Žvaigždelėmis nusėja.
(Variacijos, I, 262)*

Dažni K. Bradūno eilėraštyje dangaus kūnai sudievinami ir reflektuojami kaip dangaus, žemės bei požemio dievai. Taip išreiškiamas pagoniškas mitinis mąstymas, neatskiriantis gamtos ir žmogaus pasaulių. Gamtos objektų patirtis suvokiama kaip žmogaus patirtis, tačiau kilnesnė, vertesnė, kartu pasikliaunama dievų vaizdiniais:

*Protėvj, sesę, ir brolių šaukdamas kalba pamirštąja,
Ta, kuria rytą pirmąkart šnekino saulė mėnulį,
(Kraujas, I, 256)*

*Per Žemaičių kalvas kopia debesys
Su ledinio lietaus kibirais,
Ažuolynų viršūnėmis remiasi
Ir pasikalba su aitvarais.*
(Metamorfozė, I, 282)

*Išdidus Perkūnas atidunda,
Giriosna svaidydamas žaibus.
Žemė jau pavasario pagundoj
Praskleidžia žaliuojančius rūbus –*

*Ir nuplauta, nuodėmingą kūną
Taip visa virpėdama laikys,
Kol apglėbusi nerimstantį Perkūną
Užmigdys, bučiuodama akis...*
(Audra Lietuvoje, I, 223)

*Nuo jų šviesos pridengdamas akis,
Pravirkdavau genties lopšy –
Saulė ir mėnulis – du krikštatėviai –
Pūtė mano būties ugniakurą.*
(Krikštatėviai, II, 53)

K. Bradūno kūryboje atgimsta senovės baltų jausta kosmoso vienovė, natūrali gamtiška religija. Visata, žemė yra lopšys, amžinieji žmogaus namai. Žmogų nuo pat gimimo globoja kosminės jėgos (saulė ir mėnulis – vyriškas ir moteriškas pradas). Į jų globą žmogus sugrįžta ir po mirties. Iš dangaus jėgų prašoma ir kūrybinių galių.

Saulė asocijuojasi su motina. Ji į K. Bradūno lyriką ateina iš liaudies dainų, „aplanko ir šildo“ paliktuosius:

*Vien saulelė liaudies dainų
Tavo kapą belanko
Ir taip diena po dienų
Leidžias ant šqlančių rankų –*
(Saulelė iš liaudies dainų, II, 83)

Pagoniškoji saulė atgimsta Bradūno poezijoje moters vaizdiniu. Ji atlieka visus moters darbus: verpia, skalbia, dirba daržuose, puošiasi, prižiūri vaikus ir namus, kepa duoną. Kaip ir liaudies dainose, ji myli ne tik savus vaikus, bet priglaudžia ir našlaitėlius, pakloja jiems patalus. Pravirkus saulei-motulei, ant žemės atsiranda rasa – saulės ašarėlės. Saulė nesavanaudiškai padeda nelaimėse, gydo ir paguodžia. Saulė – gyvybės nešėja ir jos palaikytoja.

Mėnulis baltų mitologijoje buvo laikomas nakties žibintu, kuris išblaško tamsybę, kuri senovės žmogui atrodžiusią labai grėsminga. Tikėdami mėnulio dieviškomis galiomis, neretai žmonės prašydavo jo pagalbos. Tai aktualu eilėraštyje „Budynė“:

*Pakilki, keliauk
Rudens dangumi,
Sidabro mėnesėli,
Mėnuli juodbruvėli...*

*Kad tu nušviestum
Vėlių langelį,
Mano motulės veidą
Ant vargų pagalvėlio.*

(Budynė, I, 287)

Dangus tampa žmonių pastoge, kuri yra neardoma, nekeičiama, nulemianti tolimesnį gyvenimą. Dangus ir iš jo einanti lemtis tiesia žmogaus likimo kelius, dengia juos ledu bei kaitina ugnimi:

*Aš nenoriu nieko pakeisti
Po dangaus pastoge –
Tegu žemė saulutėje kaista,
Tegu dreba speige.*

(Punktualiai, II, 22)

Perkūnas – vienas populiariausių senovės lietuvių dievų. Ažuolas – vienas iš būdingiausių griaustinio dievo Perkūno atributų. Anot N. Laurinkienės, dievas Perkūnas mitinio pasaulio sąrangos aspektu buvo laikomas dangaus bei atmosferos dievu. Viršutiniuose pasaulio sluoksniuose jis reiškėdavosi kaip audros dievas. Atkeliavęs iš dangaus į žemę, Perkūnas įgydavo galimybę susisiekti ne tik su požemio būtybe – velniu, bet ir su žmonėmis. Matyt, griaustinio dievui Perkūnui buvo aktualu palaikyti ryšį su kitomis mitinio pasaulio sferomis. Tad ažuolas ir galėjo tarnauti Perkūnui kaip šių sferų ir jų reprezentantų mediatorius⁸⁵. Pagonybėje medis buvo dievų buveinė, ypač ažuolas, o krikščionybėje – tai dalis didžiosios religinės paslapties, kurią sudaro Kristaus nukryžiavimas, o po to – prisikėlimas. K. Bradūno poezijoje ažuolai, ažuolėliai auga kapuose (pasaulio centre), pavyzdžiui:

Ir pridygo ažuolėlių

⁸⁵ Plg. Laurinkienė, N. Ažuolas – Perkūno medis. *Augalų ir gyvūnų simboliai*. Vilnius, 1999, p. 185, 187.

*Kaimo kapuose,
Prisirinko dilgėlių
Jų pašalėse.*

<...>

*Auga auga ažuolėliai
Šlama kapuose
Ant šakelių, viršūnelių
Amžina rasa.*

(Kapinės, I, 306, 308)

*Kodėl nukirtote kryžių –
Šventąjį ažuolo medį?
Ranka nudžius,
Suakmenės širdis...
Guli, guli plikas kalnelis
Vidury Lietuvos.*

(Šventojo medžio nukirtimas, II, 74)

Kapai Bradūno poezijoje dažnai tapatinami su namais, nes Žemė yra jam poilsio ir atramos vieta, amžinasis *status quo*.

Vėlyvojoje poezijoje dažnas ne tik Perkūnas, bet ir kitos dievybės, kaukai ir laumės, tvarkiusios pagoniškojo žmogaus gyvenimą, nulėmusios jo likimą, vienijančios pagoniškąjį ir krikščioniškąjį pasaulius, pvz.:

*Nebijoki, Žeme, Perkūno –
Tegu žalčiai vyniojasi
Kamienais ažuolų.*

(Žemės raminimas, II, 533)

*Nuogas velnias prieš debesį staipos,
Kikena laumė šalia.
Perkūnas pagriebia žaibą
Ir smogia visa galia.*

(Sūduvos antika, II, 262)

*Angelų ir laumių balsai
Skamba
Poezijai rašomu laišku.*

(Įkvėpimas, II, 19)

*Ateiki, patekėk, Aušrine.
Saulėle, šildyk ledo kalnus.*

(Lietuvoje, II, 378)

*Tarp upių, ežerėlių, ežerų
Jis daugina žuvį ir duoną,
Jam kaukai tartumei apaštalui
Kojas mazgoja.*

(Gyvenimas be antraščių, II, 385)

Savo poezijoje K. Bradūnas parafrazuoja sakmes, girdėtas vaikystėje iš savo auklės. Sakmės, mitologinės istorijos, pagoniškieji bei krikščioniškieji motyvai įkvepia poetą, leidžia užsimiršti.

Medžio kamienas – tai šakelės, lapeliai, žemė. K. Bradūnas, atkurdamas pirmąsį archetipinį medžio vaizdinį, skaido medį dalimis kaip kalendorinėse lietuvių liaudies dainose:

*Palietė lūpomis vėjas
Pumpurus medžių aklus,
Paukščių sparnai suskambėjo
Į mėlyno skliauto stiklus.
Saulėn išėjo nuoga,
Ir žemė atako –
Ir tavo krūtinės danga
Plyšta kaip žydinčios šakos.*
(Apeiginė, I, 274)

*Sidabro paukščiai suplasnojo,
Sučiulbo aukso inkilai,
Ir ažuoliniame altoriuj
Pragydo skroblo angelai.*
(Sidabro paukščiai suplasnojo, I, 286)

2.2.2. Pasaulio medžio šaknys: požemis

Medžio apatinėje dalyje sutinkami žalčiai, gyatės, bebrai, žuvys. Bradūno poezijoje dažniausiai sutinkamas požemio gyventojas yra žaltys. Jo įvaizdis dažnas Bradūno poezijoje. Žaltys – viena iš archajiškiausių mitologijos figūrų – Didžioji Deivė, Motina Žemė atsiskleidė kaip Žaltė⁸⁶. Todėl iš pagoniškosios pasaulėžiūros perspektyvų pastarasis vaizdinys išlaiko pozityvaus, net sakralaus ženklo semantiką. Kaip rašo V. Vyčinas, „<...> žalčio nuovoka pasąmonėje <...> yra produktas daugelį tūkstantmečių trukusios proaisčių eros, kurioje jų Didžioji deivė, Motina Žemė <...> atsiskleidė kaip žaltė – deivė Žaltė Žilvinė“⁸⁷.

⁸⁶ Vyčinas, V. *Didžiosios Deivės epocha*. Vilnius, 1994, p. 107.

⁸⁷ Ten pat, p. 107.

Prie medžio šaknų gyvena žaltys – pagoniškoji namų dievybė, gyvenanti daugelyje lietuvių liaudies pasakų, simoblizuojanti harmoniją namuose, dvasingumą, tiesą. Krikščioniškajame kontekste žaltys – nelabojo personifikacija, išdavystės ir puikybės ženklas.

Ankstyvojoje kūryboje K. Bradūno vaizduojami žalčiai turi garbinamo gyvūno atributų:

*Naktį nukritę žaibai
Rangos gyvatėm pažemiu,
Skrosdami gyvą dirvą
Ižambiu pjūviu...*
(Ženkla, I, 396)

*Jūra gyvatos tamsia pagonišku žalčiu vingiuoju,
Protėvį, sesę ir brolių šaukdamas kalba pamirštąja,
Ta, kuria rytą pirmą kartą šnekino saulė mėnulį,*
(Kraujas, I, 256)

*Tavo kūnu dieviškai lanksčiu
Brangakmeniu žybčioja žvynai.
Tu, kursai ties protėvių slenksčiu
Įnamiu tiek amžių gyvenai.*
<...>
*Žilvine, valdove gilumų,
Su šviesia gyvybės karūna,
Tavo žvilgsnio paslaptį gūmu
Perverta nutyla man daina...*
(Nebaigtoji odė žalčiui, I, 221)

K. Bradūno kūryboje atgimsta senovės baltų jausta kosmoso vienovė, gamtiška religija. Gamta saugo pagoniškus ryšius. Senovinę totemo prasmę tebeturi žaltys, siejamas su pagoniškomis apeigomis. Eilėraštyje „Nebaigtoji odė žalčiui“ aiškiai parodomas žalčio sąsajos su gyvybės jėgomis bei akcentuojamas eilėraščio chtoniškumas. Pastebėtina aliuzija į pasaką „Eglė žalčių karalienė“ (minimas Žilvinas). Žilvinas – valdovas, ir savo namų, ir kitų žmonių gyvenimo.

Tačiau senasis žaltys, lakęs pieną iš dubenėlio, gali transformuotis į šiurpūs dabartinio gyvenimo elementą. Toks žaltys gali būti ne gerbiamas gyvis, bet bloga pranašaujantis. Būtent vėlyvuosiuose K. Bradūno posmuose žaltys jau įgauna daugialypę reikšmę:

*Užverstos šulinio akys
Manęs daugiau nematys.
Pieną prie rentinio lakęs
Ir nuo krikšto apakęs
Dingo žaltys.*

(Užverstas šulinys, II, 251)

Apsivijo apie mano kaklą...
Niekas niekad to nepagalvos.
O žaltelis šiltą pieną laka,
Nepakeldamas karališkos galvos.
(Oi vija pinavija, II, 278)

Požemiui būdingas chtoniškumas K. Bradūno poezijoje nėra atvirai ir plačiai vaizduojamas. Jis dažniau slypi tarp eilučių. Galbūt chtoniškieji elementai svetimi poeto kūrybai dėl savo sąsajų su chaosu, nes šio autoriaus pasaulėjautai būdingas tvarkos ir harmonijos pojūtis. Čia vyrauja statiškas stabiliomis moralinėmis vertybėmis pagrįstas vaizdavimas. Vitalinės chaoso jėgos nėra poetui tokios reikšmingos.

Taigi Pasaulio medis K. Bradūno poezijoje atitinka pasaulio modelį, atspindintį visus tris baltų mitologijos visatos sluoksnius: dangaus, vidurinį ir požemio.

IŠVADOS

- Kiekviena visuomenė savo mituose išreiškia fundamentalius, visai žmonijai bendrus jausmus — meilę, neapykantą, kerštą, jog mitas — tai mėginimas paaiškinti sunkiai suvokiamus reiškinius. Mitas yra kalba, kuri veikia tokia aukštame lygmenyje, kuriame prasmė atskyla nuo lingvistinio pagrindo. Mitai turi prasmę ir jos negalima sieti su atskirais juos sudarančiais elementais.
- Pirmieji mitai traktuojami kaip gentinės santvarkos “istoriniai dokumentai”, kadangi jie liudijo apie žmogaus ir pasaulio atsiradimą, jo buities atributus bei gamtos reiškinių aiškinimą. Vedų mitologijoje pasaulis dalijamas į tris sferas, kuriose “apgyvendinami” dievai, demonai, į kastas skirstomi žmonės. Antikoje išskiriamos trys mito koncepcijos: mitas – poetų kūrybos rezultatas; mitas – alegorija bei simbolis; mitas – sudievitų žmonių istorijos. Aliuzijos į mitus sutinkamos naujųjų laikų literatūroje. XIX – XX amžiuje mitas interpretuojamas keliomis kryptimis: mitas neigiamas; mitas suprantamas kaip ritualas arba ritualo verbalizacija; mitas aiškinamas kaip kolektyvinės sąmonės rezultatas; mitas – pasaulio interpretavimo būdas.
- Žemė personifikuojama kaip vaisingumo stichija, ji gerbiama, tausojama, jai aukojama. Vanduo pagrindų pagrindas, turintis kultinę reikšmę. Jis lietuvių mitinėje pasaulėjautoje išlaiko tą pačią funkciją: ardo, naikina, nuplauna nuodėmes, kartu apvalo, atnaujina. Mitiniai vaizdiniai gali išreikšti pasaulio elementų – ugnies ir vandens – santykius. Jie priešingi, vienas kitą neutralizuojantys, tačiau turintys panašių funkcijų. Lietuvių pasaulėjautoje ugnis transformuojasi į namų židinį, kovotojo deglą, ji personifikuojama. Oro ir ugnies stichijos yra susijusios, oras – ugnies atsiradimo priežastis ir sąlyga. Oro stichija dalijama į dvi dalis: regimąją, kurioje skraido paukščiai, uraganai, iesulai ir audros atlieka griaunamąjį vaidmenį ir neregimąją – vėlių, dvasių pasaulį. Pasaulio medis vertikaloje prizmėje skirstoma į tris dalis: šaknis – požemį, kamieną – žemę, šakas, viršūnę – dangų. Mitologijoje žinomas ir horizontalus Pasaulio medis. Ši struktūra modeliuoja ritualą. Horizontalaus medžio kultą rodo apeigos, skirtos metų solsticijoms ir lygiadieniams, kuriose neretai imituojamas pasaulio kūrimas.

- K. Bradūno poezijoje išryškėja ne tik žodinis, bet ir ritualinis mito aspektas, reikšminga ne tik pagoniškoji, bet ir krikščioniškoji mitologija, bei jų jungtys. Autorius stebi gimimo, krikšto, mirties, šermenių, aukojimo apeigas iš skirtingų atskaitos taškų – pagonybės ir krikščionybės. Autorių domina pagonybės elementai, galūs dar ir šiandienos pasaulyje, suaugę su krikščioniškomis tradicijomis.

➤ K. Bradūnas poezijoje kuria konkretų **žemės įvaizdį**, remiasi konkrečia kaimiečio patirtimi, kalba apie įprastus žemdirbiui dalykus kartu atskaisdamas ir žemės magiškąjį bei mistinį atspalvį. Žemė mylima labiau nei Dievas, jai meldžiamasi, ji tampa nepakeičiama vertybe ir išgyvenimo sąlyga. Bradūnas dainuoja apie Žmemyną, seka rugio ir žmogaus kelią. Aprašydamas pagoniškas apeigas, liaudies magiją poetas stiprina žmogaus ir žemės galias, rodo gyvybės rato sukimąsi. Žemė ir namai tampa sakraliomis iliuzijomis, įprasminančiomis žmogaus būtį.

➤ **Ugnis ir vanduo** K. Bradūno poezijoje atlieka analogiškas funkcijas: apvalo, apsaugo, nubaido blogį, gydo ir šventina. Dažniau akcentuojama ugnies ir vandens dermė nei priešprieša.

➤ **Vanduo** yra tarsi pagrindų pagrindas, pirmą kartą pasaulio būseną. Todėl Bradūno poezijoje jai priklauso galia atnaujinti ir apvalyti žmogų. Kasrytinis prausimasis tampa ritualiniu apsivalymu, taip garbinama būsimą dieną. Tiek vanduo, tiek dirbančiojo prakaitas gali tapti žemės atgaiva, auka.

➤ **Ugnies motyvas** labiau siejamas su pagoniškomis apeigomis, tačiau nepamiršamas ir krikščioniškas ugnies šventinimas. Ugnis pasitelkiama pagrečiui su šeimos, namų židiniu. Ugnis, kaip ir lietuvių tautosakoje, garbinama, saugojama, maitinama.

➤ **Oro stichija** taip pat interpretuojama tiesiogiai ir perkeltine prasme. Oras suprantamas kaip gamtos reiškiniai (audra, vėjas ir pan.), taip pat šioje stichijoje telpa tyla, išsprūdę žodžiai, garsai.

➤ **Pasaulio medis** K. Bradūno poezijoje atitinka pasaulio modelį, atspindintį visus tris baltų mitologijos isatos sluoksnius: dangaus, vidurinį, požemio.

JŪRATĖ RUGIENIENĖ

The Mythological Images in K. Bradunas' Poetry

SUMMARY

The MA thesis analyses the early and late poetry of exodus writer K. Bradunas. The analysis reveals the main symbols and images of Lithuanian mythology, the interpretation of their meanings and allusions. The concept of myth is analysed according to the studies of literary and cultural scientists E. Leach, C. Levi-Strauss, D. Dilyte, J. Puhvel, I. Tencini-Vadapel, P. Dunduliene, M. Eliade, N. Velius, M. Bartninkas and others. The paper reviews the major features of the development of the myth concept and the symbols of the four elements (Earth, Water, Fire and Air). The practical part analyses the works of K. Bradunas according to the four elements.

K. Bradunas' poetry reveals not only a verbal but also a ritual aspect of myth and considers not only Pagan but also Christian mythology and their connections. The author observes the rituals of birth, christening, death, burial, sacrifice from two different points of view – Paganism and Christianity. The writer is interested in Pagan elements which are mingled with Christian traditions and are vital nowadays.

The Earth is personified as the element of fertility and is honoured and cherished. Water is the basis of everything and it has the meaning of cult. In Lithuanian mythology, it retains the same function: it destroys but at the same time it depurates from sins and sanctifies. Mythical images reveal the relationships between Fire and Water. They are two opposites which neutralize one another but at the same time they have similar functions. Fire transforms into the hearth and home, the torch of the fighter and it is personified. The elements of Air and Fire are connected since air is the reason of fire. Air is divided into two parts: visible and invisible. The visible part comprises flying birds, hurricanes and it plays a destructive role, while the invisible part represents the world of souls and ghosts. The World tree in the vertical prism is divided into three parts: roots – the nether world, stem – the earth, branches, the top – the sky. The horizontal World tree is also known in mythology. This structure creates a ritual. The cult of the horizontal World tree comprises rituals of solstices and equinoxes which often imitate the creation of the world.

ŠALTINIAI

1. Bradūnas, K. *Sutelktinė*, I dalis, Vilnius, 2001.
2. Bradūnas, K. *Sutelktinė*, II dalis, Vilnius, 2001.

LITERATŪRA

1. Ambraziejienė, R. *Ženkilai. Įvaizdiniai. Simboliai*. Kaunas, 2004, p. 96 – 98.
2. Bartninkas, M. *Didžiųjų mitų keliais*. Vilnius, 1999.
3. Biedermann, H. *Naujasis simbolių žodynas*. Vilnius, 2002.
4. Beresnevičius, G. *Lietuvių religija ir mitologija*. Vilnius, 2004.
5. Būgienė, L. Mitinis vandens įprasminimas lietuvių sakmėse, padavimuose ir tikėjimuose. Tautosakos darbai. T. XI (XVIII), 1999, p. 13.
6. Chartier, P. Įvadas į didžiąsias romano teorijas. Vilnius, 2001.
7. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. Vilnius, 2000.
8. Dilytė, D. Antikinė literatūra. Vilnius, 2005.
9. Dundulienė, P. Gyvybės medis lietuvių mene ir tautosakoje. Kaunas, 1994.
10. Dundulienė, P. Lietuvių liaudies kosmologija. Vilnius, 1988.
11. Dundulienė, P. Pagonybė Lietuvoje. Vilnius, 1989.
12. Eliade, M. Amžinojo sugrįžimo mitas. Vilnius, 1996.
13. Eliade, M. Šventybė ir pasaulietiškumas. Vilnius, 1997.
14. Gimbutienė, M. *Senoji Europa*. Vilnius, 1996, p. 117 – 118.
15. Jonynas, A. Lietuvių folkloristika. Vilnius, 1984.
16. Laurinkienė, N. Ažuolas – Perkūno medis. *Augalų ir gyvūnų simboliai*. Vilnius, 1999, p. 185, 187.
17. Leach, E. Mito struktūra. Mitologija šiandien. Antologija. Vilnius, 1996.
18. Levi – Strauss, C. Mitų struktūra. *Mitologija šiandien*. Antologija. Vilnius, 1996, p. 69.
19. Maceina, A. Patriotų sukilimas, arba Poezijos kivrčas su tautybe. *Egzodo literatūros atšvaitai: išeivių literatūros kritika, 1946 – 1987*. Vilnius, 1989, p. 136.
20. Mitologijos enciklopedija. I t. Vilnius, 1998.

21. Mitologijos enciklopedija. II t. Vilnius, 1999.
22. Mitologija šiandien. Antologija. Vilnius, 1996.
23. Nagys, H. Apie „Žemę“, *Lietuvos balsą ir grįžimą į Tėvynę*. Vilnius, 1988.
24. Puhvel, J. Lyginamoji mitologija. Vilnius, 2001.
25. Riškutė, J. Lietuviško žodžio sakytojas. *Bradūnas, K. Iš grumsto ir iš dvasios*. (sud. J. Riškutė) Kaunas, 1994, p. 11.
26. Senvaitytė, D. Ugnis lietuvių tradicijoje ir Agni Rigvedoje. *Darbai ir dienos*, T. 6 (15), 1998.
27. Skrupskelytė, V. *Lietuvių egzodo literatūra, 1945 – 1990*. Vilnius, 1997, p. 343.
28. Stundžienė, Br. Vandens prasmės lietuvių dainose klausimu. *Tautosakos darbai*, XI(XVIII), 1999, p. 86.
29. Šilbajoris, R. Kazio Bradūno poezija: gyvenimo aukos atnašavimas. *Netekties ženklai*. Vilnius, 1992, p. 136.
30. Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius, 2005.
31. Trenčeni-Vadapelis, I. Mitologija. Vilnius, 1972.
32. Vaitkevičienė, D. Ugnies metafora. Vilnius, 2001.
33. Vyčinas, V. *Didžiosios Deivės epocha*. Vilnius, 1994, p. 107.
34. Vėlius, N. Senovės baltų pasaulėžiūra. Vilnius, 1983.
35. Zaborskaitė, V. Poetika ir literatūros estetika. II d. Vilnius, 1989.
36. *Мифы народов мира*. Москва, 1997, с. 466.
37. Пропп, В. Русская сказка. Москва, 2000.